

הועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל

**החזון העתידי
לערבים הפלסטינים בישראל**

2006

הקדמה

מטרתנו, הערבים הפלסטינים בישראל, הינה יצירת הגדרת זהות עצמית הכוללת את כל תחומי הקיום – הפוליטי, התרבותי, הכלכלי, החינוכי, המרחבי והחברתי, אותה מגבשים מרבית הזרמים והגישות הפוליטיים, התרבותיים והמחקריים. מובן מאליו כי על מנת לעשות כן אנו נדרשים לקבץ יחדיו את הניסוחים השונים הקיימים בהגדרת הזהות העצמית של ישותנו ושל יחסנו עם עמנו הפלסטיני ועם המדינה, ולחברם בכדי לייצר ראייה מגובשת והומוגנית ככל האפשר.

במסגרת תפקידי כיו"ר ועדת המעקב העליונה לערבים בישראל זימנתי קבוצה של אנשי הגות ופעילים ערבים (מצ"ב שמותיהן ושמותיהם) אשר במהלך השנה האחרונה נפגשו במטרה לבסס תוכנית פעולה מתוך שאיפה לייצר קובץ מסמכים אשר ייצג נאמנה את מגוון הקולות הנשמעים בקרב המנהיגות הערביות ואשר ישמש כאמצעי ליצירת קונצנזוס בין הגישות והקולות השונים – משמע, גיבוש ראייה אסטרטגית קולקטיבית עתידית לאזרחים הערביים הפלסטיניים בישראל.

את התוכנית הזו יזמתי כהמשך לפרויקט השולחן העגול ששם לו למטרה לפתח תוכנית אסטרטגית חדשה לערבים הפלסטינים בישראל.

ברצוני להודות לחברי הקבוצה על מאמצייהם ומחויבותם לתהליך שארך יותר משנה שלמה ואשר במהלכה התקיימו ארבעה מפגשים ארוכים.

ניירות העמדה שלהלן הינם התוצר של תהליך זה, ושל עבודה קולקטיבית בה נידון ואושרר תוכנם. מסמכים אלו הינם למעשה, תקצירים המציגים את מהות ניירות מחקר מפורטות שחוברו על ידי חלק מהמשתתפים בקבוצה. ניירות מחקר אלו נועדו במטרה להציע גישות כלליות לתהליך השינוי הדרוש בעתידם של הערבים הפלסטינים בישראל. כל האמור לעיל נעשה בכפוף לתובנת כלל המשתתפים כי תוצר זה הינו של הקבוצה כולה, ועדת המעקב העליונה וועד ראשי הרשויות.

בראש רשימת הנושאים ניצבות סוגיית שייכותם וזהותם של הערבים הפלסטינים בישראל ובעיית האזרחות. בעקבותיה ניצבות סוגיית השייכות, הזהות והאזרחות על מעמדה המשפטי של החברה הערבית; מדיניות הקרקעות, התכנון והבנייה; האסטרטגיה לפיתוח כלכלי ופיתוח חברתי; החזון החינוכי למערכת החינוך הערבי; טיפוח התרבות הערבית פלסטינית בישראל והעשייה הפוליטית וציבורית של הערבים הפלסטינים בישראל. עוד נושאים רבים הרי גורל עמדו לעיני הקבוצה אך משום שנבצר מבעדה מלדון בכל הנושאים כיאות נאלצה הקבוצה לברור את נושאי הדיון והמחקר. בשלב הבא ייצא לאור ספר שיציג את החזון העתידי על פרטיו ויתאר את תהליך העבודה.

חשיבותה של עבודה זו טמונה בוויכוח שיבוא בעקבות פרסום מסמך זה. לא הכרחי שכל נציגי הזרמים והכוחות הפוליטיים המיוצגים בתוך ועדת המעקב העליונה ייתנו את הסכמתם לתוצר זה; אך המטרה העיקרית היא להצית את הניצוץ של הדיון הציבורי בכל הנוגע לעתידם של הערבים הפלסטינים בישראל.

שאוקי חיטיב

יו"ר ועדת המעקב העליונה לערבים בישראל
ויו"ר הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל

אנו הערבים הפלסטינים החיים בישראל, ילידי הארץ ואזרחי המדינה, חלק מהעם הפלסטיני והאומה הערבית ומן המרחב התרבותי הערבי, האסלאמי והאנושי.

מלחמת 1948 הביאה להקמת מדינת ישראל על 78% משטח פלסטין ההיסטורית. אנו שנותרנו במולדתנו (כ- 160,000 נפשות) מצאנו עצמנו בתוך גבולות המדינה היהודית, מנותקים משאר בני עמנו הפלסטיני ומהעולם הערבי, נאלצנו לשאת אזרחות ישראלית והפכנו למיעוט במולדתנו ההיסטורית. מאז הנכבה ותקומתה של מדינת ישראל סבלנו ממדיניות מובנית של הפליה קשה ודיכוי לאומי, מממשל צבאי שנשאר עד שנת 1966, ממדיניות של נישול קרקעות, מהפליה בחלוקת משאבים, בדיכוי זכויות אזרחיות בסיסיות עד כדי חיים בצל איום בטרנספר ומהתקפות אלימות בהן הרגה המדינה אזרחים פלסטיניים דוגמת: הטבח בכפר קאסם (1956), יום האדמה (1976), ואירועי אוקטובר (2000); ואף על פי כן נאבקנו ושימרנו את זהותנו, תרבותנו ושייכותנו הלאומית, וכן נאבקנו ועודנו נאבקים לאיחוד שורותינו למען השגת שלום צודק, כולל ויציב באזור ע"י הקמת המדינה הפלסטינית העצמאית ופתרון בעיית הפליטים באופן מוסכם וצודק לפי החלטות האו"ם. הגדרתה של המדינה כמדינה יהודית והשימוש שנעשה בדמוקרטיה לשירות יהדותה מדייר את רגלינו משורותיה ומציב אותנו בעימות עם טבעה ומהותה של המדינה בה אנו חיים. על כן אנו דורשים משטר דמוקרטיה הסדרית שיאפשר לנו שותפות אמיתית בקבלת החלטות ובשלטון כדי להבטיח את זכויותינו הלאומיות, ההיסטוריות והאזרחיות, האינדיווידואליות והקולקטיביות.

בצלה של היסטוריה מודרנית מורכבת זו, אנו צועדים עתה לקראת עידן חדש. שכן עולה בקרבנו המודעות העצמית, המדגישה את הצורך בשרטוט דרכנו אל העתיד וגיבוש זהותנו הקולקטיבית וניסוח תכניות הפעולה החברתיות-פוליטיות שלנו. שלב כינונה של ועדת המעקב העליונה של האוכלוסייה הערבית בישראל היווה נקודה ציון בהיסטוריה של התארגנותנו. הועדה זכתה ללגיטימיות בהיותה המוסד הייצוגי העליון לכל הכוחות והמוסדות הפוליטיים והעממיים הפעילים.

בהתבסס על מציאות זו ובהסתמך על ראייתנו את השינויים המתחוללים בתוכנו, באה תכנית זו כהמשך לדרך המאבק שלנו בכיוון גיבוש חזון עתידי אסטרטגי לפלסטינים בישראל. שאיפתה של עבודה זו הינה להשיב על השאלה הרת הגורל: "מי אנחנו ובמה אנו חפצים לטובת החברה שלנו?".

משכך, לחזון העתידי יחברו צעדים פרקטיים מוחשיים ותכנית פעולה פרטנית עם יעדים מוגדרים. כמו כן יכלול החזון את כל הזרמים בחברתנו בהיות חזון זה שיח פלסטיני עצמאי. אנו צופים כי חזון עתידי זה יאחד את השורות וימצא את הנקודות בהן נפגשות הדעות, האמונות והחזונות השונים ולעתים אף המנוגדים, על בסיס היסודות והאינטרסים הלאומיים.

הועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל נטל את האחריות להפעלת תכנית זו, תוך עדכון שוטף של ועדת המעקב העליונה לערבים. יישום התוכנית בוצע בשני שלבים עיקריים: בשלב הראשון הוקמה ועדת היגוי שתרמה לביאור הכלים אשר באמצעותם יבואו לידי ביטוי המטרות והאסטרטגיות של התכנית, זאת, על מנת להבטיח את יישומו בפועל ולבחון את מידת התאמת הכלים למטרות.

בשלב השני גובש חזון עתידי במשך ארבעה מפגשים ארוכים שהתקיימו לאורך סופי שבוע שלמים וכללו קבוצה של הוגים ופעילים ערביים. שלב זה יבוא על סיומו בקיום ועידה כללית ובהוצאת ספר שיציג את החזון העתידי בנוסח הסופי ותהליך העבודה.

שואפים אנו כי חזון זה יהווה נר לרגלנו במסלול שינוי המציאות בו אנו צועדים ויתרום להשפעה על האגידה הישראלית באופן אקטיבי וחיובי, בהמשך לאקטיביזם בו נוהגת ועדת המעקב העליונה לערבים בישראל מאז נוסדה. כמו כן אנו תקווה כי חזון זה יעורר ויעשיר את הדיון הציבורי בנינו, וכלפי החברה הפלסטינית מחוץ לישראל, המדינה, החברה היהודית, וכלפי דעת הקהל הערבית והעולמית.

---

* יצוין כי הטקסט נכתב בלשון זכר אך הוא מופנה לנשים ולגברים כאחד

מתודולוגיה*

חזון עתידי זה הוא קציר עבודתה של קבוצת חוקרים ופעילי ציבור שנפגשה לפרק זמן של כשנה במטרה להשתתף בשיח אסטרטגי עתידי הדן במציאות הפוליטית, החברתית, הכלכלית והתרבותית של הערבים הפלסטינים בישראל.

המתודולוגיה של העבודה נחלקה לשניים – שלב הכנת התכנית ושלב גיבוש החזון העתידי.

● שלב ההכנה

במהלך ההכנות וההיוועצויות בשלב הראשון, ניכר הצורך הדחוף בהקמת גוף שיחזק את התכנית וילווה את עבודתה. ברור היה כי הקמת ועדת היגוי עוד עם תחילת העבודה תסייע למסלול התפתחות התכנית בשני כיוונים – הכיוון הציבורי והכיוון התכנוני. הועדה התכנסה מדי חודש החל מיוני שנת 2005 למשך תקופה של שנה וחצי וטרחה על הכנת פעילויות התכנית.

● שלב הגיבוש

לאחר ההכנה והתכנון, זימנה הועדה קבוצה של אנשי ונשות הנהגה, מומחים בתחומיהם, מן ההתחלה יוחסה חשיבות רבה לכינוס ייצוג רחב ככל שניתן לכל הזרמים, הגישות והאסכולות הפוליטיים בחברה הערבית כבר בשלב יצירת הקבוצה.

בהיותה ועדה עם משימה מוגדרת ולוחות זמנים מוגדרים, ריכזה הקבוצה את עבודתה על פני שני צירים עיקריים - ציר רעיוני וציר פיתוחי. היה על הקבוצה לתחום בעצמה את מסגרות הדיון ואת האג'נדות של השיח, לנוע בדיוניה בין הפילוסופי-אידיאולוגי לבין המעשי-יישומי ולמצוא באמצעות קונצנזוס את המינימום המוסכם.

הקבוצה קיימה ארבעה מפגשים ארוכים לאורך סופי שבוע שלמים בירושלים. מטרת המפגש הראשון (ספטמבר 2005) הייתה לדון בחזונו העתידיים של המשתתפים/ות ולחפש את הנקודות בהם הם משיקים. המפגש השני (דצמבר 2005) יועד להצגת נקודות החוזק והתורפה במציאות של הערבים הפלסטינים בישראל.

בשלב זה, הטיל יו"ר הועד הארצי מר שאוקי ח'טיב על שבעה חוקרים מהקבוצה משימת גיבוש תכניות אסטרטגיות הניתנות ליישום בתוך שני עשורים בשמונה¹ נושאים:

1. היחס עם המדינה;
2. המעמד המשפטי;
3. קרקעות, תכנון ובניה;
4. פיתוח כלכלי;
5. פיתוח חברתי;
6. חינוך;
7. תרבות;
8. עשייה פוליטית וציבורית.

הועדה ביקשה מהחוקרים להציג את תכניות העבודה בפני מומחים בתחומים אלה לשם קבלת הערותיהם והארותיהם בטרם הגשת התכניות לאישור הקבוצה. תהליך זה נעשה במטרה לחזק את המתודולוגיה המדעית של העבודה ולהקנות לתכניות האסטרטגיות את האסמכתא המחקרית הראויה.

המחברים הגישו לקבוצה את ניירות המחקר במהלך המפגש השלישי (אפריל 2006). הקבוצה דנה בהם ואישרה אותן. וכן גיבשה את נקודות היסוד במבוא הכללי של החזון העתידי. נוסח המבוא הכללי ותקצירי ניירות המחקר אושרו סופית במפגש הרביעי (יוני 2006).

* נייר זה הוכן ע"י הגברת גיידא רינאווי-זועבי, מנחת הקבוצה ורכזת התכנית
¹ יצוין כי הקבוצה הצביעה על נושאים חשובים נוספים

מטרת התכנית הינה לסיים שלב זה בתוצר מוחשי – בספר המציג את הנוסח השלם של תכניות העבודה שהוכנו באמצעות ניירות המחקר של תכנית החזון העתידי.

הקבוצה תולה תקוות בכל הגורמים הפוליטיים, האקדמיים, התקשורתיים והציבוריים שייזמו עשייה בכיוון ההמלצות הניתנות ליישום ותכניות העבודה שהגישה הקבוצה. חזון עתידי פותח פתח לשימושים עתידיים רבים, כגון:

1. קבוצות דיון וערוצי חשיבה לפיתוח אסטרטגי;
2. מנוף ציבורי לשיח עם החברה היהודית-הישראלית;
3. קמפיין תקשורתי במדיה המקומית, הישראלית והבינלאומית;
4. אמצעי לחץ על מוסדות המדינה ומשרדי הממשלה;
5. ובעיקר – שלב ראשוני בתהליך קידום שלבים יישומיים עתידיים לשינוי המציאות של הערבים הפלסטינים בישראל.

הערבים הפלסטינים בישראל ויחסיהם עם המדינה*

ישראל היא תולדה של פעולה קולוניאליסטית אותה יזמו האליטות היהודיות-ציוניות באירופה ובמערב, הוקמה בסיוע מדינות קולוניאליסטיות, והתחזקה בצל התעצמות ההגירה היהודית לפלסטין לאור תוצאות מלחמת העולם השנייה והשואה. לאחר תקומתה בשנת 1948 המשיכה ישראל בהנהגת מדיניות הנגזרת מראייתה את עצמה כנציגות המערב במזרח התיכון, והמשיכה להתעמת עם סביבתה באופן מתמיד וברמות שונות. כך המשיכה ליישם מדיניות קולוניאליסטית פנימית נגד אזרחיה הערבים פלסטינים. ישראל יישמה את הייחוד בצורות שונות. תחילה בגירוש רובו של העם הפלסטיני בשנת 1948 והרס של יותר מ-530 יישובים ערביים והפקעה רחבה של האדמות הערביות והקמת יותר מ-700 יישובים יהודיים בכדי לקלוט את היהודים המהגרים אליה. פעולות אלו נשענו על יהוד המרחב הגיאוגרפי ומחיקת העבר והתרבות הפלסטינית, כינון כלכלה ריכוזית ומנגנונים מדיניים המדירים ומחלישים את הפלסטינים בכלל ואת אלה בתוך ישראל בפרט.

מבחינת שילוב בין דמוקרטיה לאתניות, לא ניתן לתייג או להגדיר את ישראל כמדינה דמוקרטית אלא כמדינה אתנוקרטית, כמו טורקיה, סירילנקה, לטביה, ליטואניה ואסטוניה (וקנדה עד לפני 49 שנים לערך). משטרים אלה מעניקים לקבוצות המיעוט שוויון חלקי ומשתפים אותם באופן מוגבל בחיים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והתקשורתיים, במידה שלעולם אינה שווה לזו לה זוכה קבוצת הרוב, ותוך נקיטת מדיניות קבועה ומתמשכת של שליטה ופיקוח המבטיחה לשמר את ההגמוניה של הרוב והשוליות של המיעוט.

העקרונות המנחים את המשטר האתנוקרטי הם:

1. קבוצה אתנית הגמונית השולטת על מערכות המדינה.
2. הפיכת האתניות (והדת), ולא האזרחות, לעקרון בסיסי בחלוקת המשאבים והאפשרויות, תוך צמצום משאבים ואפשרויות אלו לכלל האזרחים.
3. תהליך "אתניזציה" הדרגתי לפוליטיקה, המתהווה על פי שכבות אתניות.
4. מצב קבע של חוסר יציבות.
5. ההיגיון האתנוקרטי הוא המספק כלי ניתוח להבנת חברות בהן המשטר מעדיף באופן מלא קבוצה מסוימת על פני הקבוצות האחרות, ומטבע הדברים הוא גם יוצר את דינמיקת היחסים בין הקבוצות השונות.

כדי לשמר את המשטר האתנוקרטי קבעה המדינה מספר כללים מרכזיים ליחסה כלפי האזרחים הערביים פלסטינים בישראל, אשר ניתן לסכםם כלדקמן:

- א. ניתוק זיקת הזהות בין הערבים פלסטינים בישראל לשאר חלקי העם הפלסטיני והאומה הערבית וזו האסלאמית וניסיון להבניית קבוצה חדשה "ערבית ישראלית" או את "הערביי ישראל" החדש;

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש ד"ר אסעד ג'אנם ונידון ע"י הקבוצה

- ב. מניעת הערבים פלסטינים בישראל מקיום קשרים פיזיים ורוחניים על אחיהם בירושלים, הגדה המערבית ורצועת עזה ועם הפליטים הפלסטינים;
- ג. התנגדות לארגונים של הערבים פלסטינים בישראל מעבר לרצון הרוב והמדינה מבחינת ייצוג פרלמנטארי, והתערבות למניעת כל אפשרות רצינית להתארגנות בפעולה פוליטית חוץ פרלמנטארית הנשענת על פעולה עממית ומאבק ציבורי;
- ד. התנגדות לניסיונותיהם של המנהיגים הערבים להבניית ראייה המנוגדת להנצחת מצבו של המיעוט במדינה היהודית, ואשר משלימים בסופו של תהליך עם השליטה היהודית על המדינה ומשאביה;
- ה. הכרחת הערבים הפלסטינים בישראל להסכים לחלוקת משאבי המדינה לפי מפתח אתני ולא לפי האזרחות, כך שיתפשר למדינה לשמר את עליונותו של היהודי ונחיתותו של הערבי פלסטיני.

הערבים הפלסטינים בישראל אינם שבעי רצון ממעמדם הקולקטיבי, בו בזמן שהם משמרים את זהותם הפלסטינית הערבית, הם שואפים להשגת אזרחות מלאה במדינה ומוסדותיה. לצד שאיפתם להשגת ניהול עצמי מוסדי שיבטיח להם את הזכות לנהל את ענייניהם הייחודים בקונטקט של היותם אזרחים ישראלים בתחומי החינוך, התרבות והדת. בנוסף, הם שואפים להשיג שוויון זכויות עם הרוב היהודי. לאמתו של דבר, ניהול עצמי כגון זה מהווה מודל למשטר הבנוי על בסיס "דמוקרטיה הסדרית" (Consensual Democracy), והוא בגדר משטר המחזק את קיומן של שתי קבוצות לאום במדינה, הפלסטינית והיהודית והמבטיח שותפות אמת בשלטון, במשאבים ובתהליכי קבלת ההחלטות לשתי קבוצות הלאום.

מטרות שמן הראוי שיהיו במרכז תביעותיה של החברה הערבית פלסטינית בשני העשורים הבאים:

- הכרת המדינה באחריותה לנכבה הפלסטינית בשנת 1948 ותוצאותיה הזוועתיות לגבי הפלסטינים בכלל, ולאזרחי ישראל מבינם בפרט; תחילת פעולה לתיקון המצב, לרבות פיצוי אזרחיה הפלסטינים, כקבוצה וכיחידים, על שאירע להם כתוצאה מהנכבה ומהמדיניות שנגזרה מראייתם כ"חלק מהאויב" ולא כאזרחים שיש להם הזכות להתנגד לרוב ולאתגרו;
- הכרת המדינה בערבים הפלסטינים בישראל כקבוצה לאומית ילידה (וכמיעוט לפי ההגדרות הרלבנטיות באמנות הבינלאומיות) שיש לה הזכות, במסגרת המדינה והאזרחות, לבחור ישירות את נציגיה ולנהל את ענייניה הייחודים (התרבותיים, החינוכיים והדתיים), ולכונן את מוסדותיה הלאומיים בכל תחומי החיים. כן על המדינה להפסיק את מדיניות ההפרדה בין עדות הדת הערביות;
- הכרת המדינה בהיותה מולדת משותפת לאזרחיה הערבים הפלסטינים והיהודים (יש לפעול לעיגון עקרון זה בפרק מבוא בחוקי היסוד ובחוקה העתידית לישראל), כך שהיחסים ביניהם יושתנו על זכויות האדם והזכויות האזרחיות המלאות השוות על בסיס האמנות הבינלאומיות וההצהרות וההסכמים הבינלאומיים הרלבנטיים). בין שתי הקבוצות ישררו יחסים הדדיים המושתתים על עקרונות **הדמוקרטיה ההסדרית** (קואליציה רחבה בין האליטות של שתי הקבוצות; ייצוג יחסי הולם; זכות וטו הדדית וניהול עצמי לעניינים ייחודיים);
- הכרת ישראל בזכויות המיעוטים לפי האמנות הבינלאומיות, כך שתכיר במעמד המיוחד של הערבים הפלסטינים בישראל במוסדות הקהילייה הבינלאומית, ושיוכרו כמיעוט לאומי ותרבותי. כילידי הארץ שיש להם אזרחות מלאה בישראל, הזכאים להגנה וחסות ותמיכה בינלאומיים על פי האמנות וההסכמים הבינלאומיים;
- ישראל תפסיק לנקוט כל מדיניות ויישום כל תכנית הנגוע בהעדפת הרוב, ואף תפעל להסיר את כל גילויי העדיפות הלאומית בכל המישורים, ובמיוחד במישור המעשי, המבני, המשפטי והסימבולי. ותאמץ מדיניות שיש בה אלמנטים של "העדפה מתקנת" בכל תחומי החיים, כדי שניתן יהיה לפצות את האזרחים הערבים הפלסטינים בגין כל הנזקים שהוסבו להם עד כה כתוצאה ממדיניות ההעדפה האתנית כלפי היהודים. כך, למשל, תשתף המדינה פעולה עם נציגי הציבור הערבי, כדי לבדוק אפשרות של השבת חלק מהאדמות שהופקעו מסיבות שאינן קשורות בפיתוח הכללי (כבישים וגנים ציבוריים), כמו כן תנהיג המדינה מדיניות של הקצאת חלק פרופורציונאלי ממשאביה למילוי צרכיהם הישירים וכיו"ב.
- ישראל תכיר בזכותם של בני העדה המוסלמית בניהול ענייני הוואקף האיסלאמי והמקומות הקדושים, ותסיר ידה מהמקומות הקדושים למוסלמים ולנוצרים, כחלק מהזכויות הקולקטיביות המוקנות לערבים הפלסטינים בישראל.
- ישראל תכיר בזכותם של הערבים הפלסטינים בישראל לקיים קשרים לאומיים, אזרחיים, תרבותיים וחברתיים עם שאר חלקי העם הפלסטיני וכל מרכיבי האומה הערבית והאסלאמית.

המעמד המשפטי של הערבים הפלסטינים בישראל*

ישנן שתי עובדות מכוננות אשר יש להביאן בחשבון בגיבושו של המעמד המשפטי של הערבים הפלסטינים בישראל:

1. היותם של הערבים הפלסטינים בישראל בעלי הארץ המקוריים, אשר יש להם קשר אינטגרלי והיסטורי בינם למולדתם מבחינה רגשית, לאומית, דתית ותרבותית.
  2. היותם חלק חי ובלתי נפרד מן העם הערבי הפלסטיני.
- במצאות של הערבים הפלסטינים בישראל קיימים שני מימדים עיקריים ביחס המדינה אליהם:
1. המימד הרשמי-משפטי, הגלום בהפליה הקיימת מאז קום המדינה במישור דברי החקיקה הישראליים המפלים (הפליה קאנונית).
  2. המימד הכלכלי-חברתי (או החומרי), הגלום בתלות הכלכלית שנסקפת בפועל בתנאי המחיה של האזרחים הערבים.

בין שני מימדים אלה קיימת זיקה איתנה. שניהם יחד מתווים באופן דיאלקטי את חוויתם הקולקטיבית של האזרחים הערבים. נייר זה יבחן בביקורתיות את המימד הראשון – המשפטי ואת אפיוניו בהווה ובעתיד.

התלות הרשמית

מערכת המשפט הישראלית כוללת מספר חוקים מרכזיים המייצרים (ועל כן מנציחים) את אי-השוויון בין יהודים לערבים בישראל באופן גלוי (*de jure*). הנורמה המשפטית עצמה הינה נורמה הנוטה בגלוי לטובת קבוצת הרוב. הטיה זו שרירה לא רק בתחומים הסימבוליים, כגון דגל המדינה וסמליה, היא מחלחלת גם אל עומק מעמדם המשפטי של הערבים הפלסטינים בישראל בתחומים יסודיים בחייהם, כגון אזרחות, הגירה, השתתפות פוליטית, קניין במקרקעין, שפה, מקומות קדושים ועוד. תלות רשמית זו גורמת לקלאסיפיקציה רשמית פומבית של האזרחות הישראלית: אזרחות סוג א', אותה נושא אזרח הנהנה מההעדפה הקאנונית הנ"ל; ואזרחות סוג ב' ו-ג', אותה נושא זה שהעדפה זו נשללת ממנו. ברור כי עליונות אתנית זו נוגדת מהותית את עקרונות היסוד של הדמוקרטיה כמו שוויון ומניעת הפליה לאומית וגזעית, המעוגנים באמנות הבינלאומיות לזכויות אדם וזכויות מיעוטים.

הפליה רשמית זו על בסיס לאומי היא בעינינו לב ליבה של מציאות ההפליה בה חיים האזרחים הערבים הפלסטינים בישראל. והיא הסוגיה העיקרית ממנה נגזר סבלם כקבוצה וכיחידים. על כן, הגדרתה הרשמית של ישראל כמדינת העם היהודי היא בבחינת חומה אידיאולוגית מבוצרת בפני אפשרויות הנהגת שוויון מהותי מלא לאזרחיה הערביים.

התלות החברתית-כלכלית

לא ניתן, אם כן, לדבר על הנהגת שוויון אמיתי לאזרחים הערבים הפלסטינים בישראל בצלם של חוקים מפלים המשתיתים יחסים היררכיים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי פלסטיני, המתאפיינים בעליונות הקבוצה הלאומית השלטת. מרכזיותם של חוקים מפלים אלה בציבוריות הישראלית מובילה אל שאלה מהותית: הניתן, בכלל, להנהיג שוויון אמיתי לאזרחים הערבים אף באותם תחומים מהם נעדרת הקלאסיפיקציה המפלה? טענתנו היא כי לדברי החקיקה הישראלים היוצרים את אי-השוויון בין יהודים לערבים, יש השפעה וביטוי גדולים המשתרעים מעבר לחוקים המפלים ופוגעים בפועל במעמדם של האזרחים הערבים בכל התחומים, לרבות התחומים בהם שורר – תאורטית – עיקרון השוויון.

בנוסף לתלות הרשמית לעיל, ניכר מהמציאות של הערבים הפלסטינים בישראל קיומו של עוול היסטורי מתמשך גם בתנאי המחיה (*de facto*) כמשתקף בבירור מהנתונים הסוציו-אקונומיים הרשמיים ובלתי רשמיים בישראל. על כן, מתווספת לנחיתות הרשמית במעמדם של הערבים הפלסטינים, כנאמר לעיל, תלות חברתית-כלכלית, הבאה לידי ביטוי ברור בתחומי חיים שונים, כגון העוני, האבטלה הגואה, הישגים לימודיים נמוכים וכד'.

בצל מגמה מפלה זו, כשל בית הדין הגבוה לצדק בישראל – בהיותו המפלט המשפטי האחרון בענייני זכויות אדם – בסיפוק הגנה משפטית רצינית לזכויות האזרחים הערביים. בג"צ דחה עתירות רבות בסוגיות

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש ד"ר יוסף תייסיר ג'בארין ונידון ע"י הקבוצה

מרכזיות וגורליות לאזרחים הערבים, שהיו קשורות ספציפית בהפקעת אדמות ובחלוקת התקציבים והמשאבים הממשלתיים. ואילו בפסקי הדין (המועטים לכשעצמם) בהם נעתר בג"צ לעותרים הערביים (כברשת משפחת קעדאן וזכותה להתגורר בקציר), ועל אף היותם חיוביים במישור המשפטי הרשמי – הנימוקים של בג"צ היו בצורת נורמות משפטיות בעלות אופי אינבידואלי צר, כזה שאין בו כל אספקט קולקטיבי רחב שישפיע למעשה על מציאות חייהם של הערבים הפלסטינים בישראל.

לקראת שוויון טרנספורמטיבי- קולקטיבי

ראייתנו המשפטית לסוגיית שוויונם של הערבים הפלסטינים נסמכת בעיקר על הראייה הקולקטיבית הטרנספורמטיבית של עיקרון השוויון, אשר שואפת להנהגת שוויון ושותפות אמיתיים במישור הלאומי-קולקטיבי, ולמאבק בתנאי התלות הרשמית והתלות הכלכלית מהם סובלים הערבים הפלסטינים; בשאיפה ליצור שינוי חברתי מובנה וכולל שיבטיח להם בפועל תנאי מחייה שאינם נופלים ברמתם הכלכלית-חברתית על אלה להם זכאית קבוצת הרוב, וזאת לקראת השגת חופש מלא מתנאי התלות הלאומית, מהניצול והדיכוי.

בהסתמך על ראייה דמוקרטית רחבה זו אנו שואפים לגבש את החזון העתידי הקולקטיבי למעמד המשפטי של האזרחים הערבים הפלסטינים, על בסיס שוויון שיתופי ומאוזן.

1. זכויות אזרח משותפות

כדי להבטיח את ההגנה המשפטית הרצויה לזכויות האזרח המשותפות במדינה, צריכה המערכת המשפטית בישראל לאמץ באופן כולל חוקים המונעים הפליה בכל תחומי החיים, הן במישור הציבורי והן במישור הפרטי. מערכת זו תכלול גם הקמת נציבות (או נציבות) עצמאית לשוויון וזכויות אדם, שעיקר עבודתה יהיה הבטחת אכיפת חוקים המונעים הפליה ומעקב אחר יישומם בפועל. כמו כן צריכה מערכת המשפט לאמץ את האמנות הבינלאומיות להגנת זכויות מיעוטים ולהתחייב ליישם אותן, כגון האמנה הבינלאומית נגד כל צורות הפליה; אמנת הזכויות האזרחיות והפוליטיות; אמנת הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות; אמנת שוויון האישה; וזכויות הילד, כך שסעיפי אמנות אלו יהיו לחלק בלתי נפרד מהדין הפנימי החל בארץ.

2. זכויות לאומיות-קולקטיביות

במרכזו של השוויון הלאומי-קולקטיבי הרצוי לערבים הפלסטינים, אנו מעמידים עקרון יסוד. הלא הוא שותפותם המלאה והאמיתית, ובאופן שוויוני, כיחידים וכקבוצה, בכל המשאבים הציבוריים במדינה: הפוליטיים, החומריים והסימבוליים.

שותפות זו היא אבן הפינה בבניית חברת שוויונית וצודקת בארץ. מימושן של זכויות שיתופיות אלו מצריך תהליך של בנייה מחדש של המוסדות הפוליטיים, החברתיים והכלכליים במדינה, כדי שהמבנה החדש יבטיח את השייכות וההזדמנות השוויוניות לכל קבוצה בהתבסס על דמוקרטיה הסדרית ושותפות של כוח (power-sharing).

ובמישור ההגנה המשפטית על הזכויות הלאומיות והקולקטיביות, נצביע באופן ספציפי על מספר צירים משפטיים עיקריים אשר יש להבטיח בשאיפה לגבש מעמד משפטי רצוי לאזרחים הערבים הפלסטינים:

- הכרה רשמית בקיומם הקולקטיבי של האזרחים הערבים הפלסטינים במדינה, בייחודם הלאומי, הדתי, התרבותי, הלשוני ובהיותם ילידי הארץ המקוריים;
- הכרה בזכותם של הערבים הפלסטינים לשוויון מהותי מלא במדינה על בסיס לאומי קולקטיבי, בצד השוויון האזרחי;
- הבטחת דו-לשוניות מהותית בארץ, על בסיס השוויון בין הערבית לעברית;
- הבטחת ייצוג ושיתוף הולמים ומשפיעים על בסיס לאומי לערבים הפלסטינים במוקדי קבלת ההחלטות במדינה ובמוסדות הציבור, באופן שיבטיח לערבים הפלסטינים להפעיל את זכות הוטו בסוגיות הנוגעות בהם;
- הבטחת ניהול עצמי לערבים הפלסטינים בתחומי החינוך, הדת, התרבות והתקשורת. וההכרה בזכותם להגדרה עצמית בכל הנוגע לעניינים שיש בהם ייחוד קולקטיבי, באופן שישלים את שותפותם במרחב הציבורי במדינה;
- הקצאה מיוחדת על בסיס קולקטיבי בחלוקת המשאבים החומריים הציבוריים במדינה, לרבות תקציבים, אדמות ודיוור. בהסתמך על עקרונות הצדק החלוקתי והצדק המתקן;
- הבטחת ייצוג הולם, על בסיס קולקטיבי, במערכת הסימבולית של המדינה;
- הבטחת זכותם של הערבים הפלסטינים לקיים ולהדק יחסים מיוחדים, בחופשיות, עם שאר חלקי העם הערבי הפלסטיני, ועם כל העמים הערביים;

- הבטחת זכויות הערבים הפלסטינים בסוגיות ספציפיות בהן נעשה עוול היסטורי, כגון סוגיית הפליטים במולדתם ("הנוכחים נפקדים") ושובם לכפריהם ועריהם המקוריות; סוגיית נכסי הווקף המוסלמי והעברת סמכויות ניהולם לבני העדה המוסלמית; סוגיית ההכרה בכפרים הערביים שרשויות המדינה אינן מכירת בקיומם וסוגיית האדמות הערביות שנושלו מבעליהן שלא בצדק;
- ולבסוף, הכרה רשמית בעוול ההיסטורי שנעשה לערבים הפלסטינים בארץ לעם הפלסטיני בכלל, והבטחת קיצו של עוול זה וטיפול בהשלכותיו הנמשכות עד עצם היום הזה.

ישנו, אם כן, צורך בהגדרת אסטרטגיות משפטיות שתספקנה מענה לחזונות הקולקטיביים של הערבים הפלסטינים בארץ, ולשם גיבוש ופיתוח שיח משפטי שיחצה את מגבלות המשפט הישראלי ויצגי חלופות משפטיות מהותיות שיבטיחו את הזכויות האזרחיות, הלאומיות וההיסטוריות של המיעוט הפלסטיני.

למען גיבוש והשגת המעמד הרצוי לאזרחים הערבים הפלסטינים, ובכדי לעמוד בפני האתגרים הגדולים המלווים את המאבק הזה, יש לפעול למען טיפוח ופיתוח מעמדם המשפטי התרבותי והחברתי-כלכלי של האזרחים הערבים הפלסטינים. זאת, באמצעות גיבוש ופיתוח מחקרי מדיניות משפטית ואסטרטגית שתשמש לקידום ענייניו של המיעוט הערבי הפלסטיני בטווח הקרוב והרחוק כאחד. כך יוכל המיעוט הערבי ליטול תפקיד אקטיבי ויוזם יותר בתכנון המדיניות והאסטרטגיות הקולקטיביות שלו; ולגבש חזון עתידי ברור במאבקו להשגת שוויון שיתופי מהותי ונגד ההפליה הלאומית וההדרה של המדינה.

מדיניות הקרקע התכנון והבניה לערבים הפלסטינים בישראל*

אין ספק כי המאבק על האדמה היה ועודנו לב ליבו של הקונפליקט הציוני-פלסטיני מאז קיום התנועה הציונית בסוף המאה ה-19. כבר בתחילת דרכה גייסה התנועה הציונית אמירות דתיות וחילוניות בכדי לשכנע את העם היהודי והעולם כולו בזכותה על פלסטין ההיסטורית. מונחים תנ"כיים כגון "ארץ הקודש" ו-"ארץ ישראל" התמזגו עם אמירות חילוניות כגון "מולדת ללא עם לעם ללא מולדת", והיוו יחד מעין דלק שהוביל את עגלת הציונות וקיבוץ "יהודי הגולה" וקשירת עתידם בפלסטין.

למרות שיום האדמה בשנת 1976 היה לנקודת מפנה במאבק על האדמה בין מוסדות השלטון בישראל לבין הערבים הפלסטינים - עדיין נותרה אפשרות ההשפעה של המיעוט הערבי על מערכת התכנון במדינה שואפת לאפס. שכן המערכת היא מוסד יהודי סגור ובלתי דמוקרטי.

הבעיות הניצבות בפני הערבים הפלסטינים מרובות ומסתעפות, אלא שענייני הקרקע, התכנון והבניה הם העיקר וגולת הכותרת במאבק של המיעוט הערבי בשני העשורים הבאים. מיעוט זה יהיה מהקבוצות הזקוקות ביותר לקרקע. מניינם של האזרחים הערביים (שמונים היום 1.15 מליון נפשות – כ-18% מהתושבים) יוכפל בשנת 2020, ואילו חלקו/ רצועתו הגיאוגרפית של האזרח הערבי (שנאמד כיום בכ-650 מטרים רבועים) יפחת ל-275 מטרים רבועים לערך פר כל אזרח.

מול תיאור מצב זה, קשה לדבר על פיתוח הכפרים והערים הערביות ללא פתרון סוגיית הקרקעות והרחבת שטחי שיפוטם. בבעלותם של הערבים הפלסטינים נמצאים 3.5% מסך כל שטח המדינה, אלא ש 1.5% משטחים אלו נמצאים מחוץ לשטחי השיפוט של הרשויות המקומיות הערביות.

מדיניות התכנון ומדיניות הקרקע שנקטה ישראל מיום הקמתה לא הותירו מקום לספק באשר להיות ייחוד האדמה אחד המאפיינים החשובים של המדינה המודרנית. במדינה הטוענת כי היא דמוקרטית אין כיום שוק קרקע חופשי. אין מדינה אחרת בעולם שבעלותה 93% מסך כל שטחה תחת ההגדרה "אדמות מדינה". עוד ראוי לציין כי בישראל אין מוכרים קרקע אלא מחכירים למשך 49 שנים כשהבעלות נשארת בידי המדינה בכל מקרה.

הסוגיות המרכזיות העיקריות שבפניהן ניצבים הערבים הפלסטינים בישראל הינן: המשך ההפליה הגזענית בחוק; ייחוד המרחב הערבי; גידול טבעי של האוכלוסייה לעומת המרחב המצטמצם והולך; החלוקה המנהלית במדינה (שטחי השיפוט של הרשויות המקומיות); היעדר ההשתתפות בקבלת החלטות; תכנון מתאר לא נאות והריסת הבתים הערביים.

המרכיבים העיקריים של מדיניות הקרקע והתכנון הישראלית

- מחיקת האתרים ההיסטוריים והגיאוגרפיים הפלסטינים כדי למנוע את שובם של הפליטים הפלסטינים ולהצר על קיומם;
- העברת האדמות הערביות לבעלות יהודית גרידא ואימוץ משטר מקרקעין קולקטיבי ריכוזי ולא אינדיבידואלי;
- אי הקצאת "אדמות מדינה" לערים ולכפרים הערבים בישראל;
- הנהגת חלוקה מנהלית (שטחי שיפוט לרשויות המקומיות) שתאפשר שליטה באדמות ערביות;

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש ד"ר תיאבת אבו ראס ונידון ע"י הקבוצה

- דחיקתם לשוליים, מניעת ייצוגם, והדרתם של האזרחים הערביים ממוסדות ומוקדי קבלת ההחלטות;
- הריסת הבתים הערביים והצהרה מתמדת בסכנה הדמוגרפית הערבית לעידוד התיישבות יהודית.

המלצות שיש לאמץ לסגירת הפער בתחום הקרקע התכנון והבניה

- אימוץ בחוק של עיקרון הצדק החלוקתי בין כלל האזרחים במדינה, במסגרת של הדמוקרטיה ההסדרית. וביטול כל חוקי ההפקעה וכל ההסדרים וההליכים שמפלים את המיעוט הערבי לרעה;
- שינוי המדיניות הישראלית בתחום הקרקע והתכנון, החל בהכרה בעוול ההיסטורי שנעשה כלפי המיעוט הערבי הפלסטיני. כך שגבולות מדיניות הקרקע והתכנון הישראלית יחפפו את גבולות האזרחות הישראלית, ולא את העם היהודי בכל מחוזות הימצאותו. ואימוץ השימוש במונח "אדמות ישראליות" במקום "אדמות יהודיות" או "אדמות מדינה";
- רה-ארגון מינהלי במוסדות הישראלים העוסקים בתחומי הקרקע, התכנון והבניה. באופן שיביא לביטול שיתופם של ארגונים ונציגים לא ישראלים (יהודים לא ישראלים) ובמיוחד הסוכנות היהודית והקרן הקיימת לישראל. ומתן ייצוג הולם ומהותי למיעוט הערבי במוסדות הללו;
- הרחבת שטחי השיפוט בפועל של הכפרים והערבים הערביים. כך שיובטח צירוף אדמות ציבוריות (אדמות מדינה) לשטחים אלה;
- אימוץ שיח חדש בענייני הקרקע והתכנון, שיכלול דרישה לאי אכיפת חוק התכנון והבניה הנוכחי על האזרחים הערביים ויישוביהם, עד אשר יושג שוויון בינם לבין האזרחים היהודים ויישוביהם. על כן יש צורך בתוכנית מתאר חדשה ומיוחדת למיעוט הערבי, שתושתת על צדק חלוקתי ותהלוך את צורכי המיעוט הערבי ואת רוח הדמוקרטיה היחסית הרצויה במדינה. תוכנית זו יש בה כדי לפתור סוגיות התלויות ועומדות זה שנים רבות, כגון הפליטים הפנימיים, נכסי הווקף המוסלמי, הערבים בנגב והבטחת שותפות אקטיבית של המיעוט הערבי בבעלות על המרחב הציבורי ובניהולו.

כדי להשיג את המטרות הנ"ל, יש לקחת בחשבון כי:

- המדובר באחת הסוגיות הרגישות ביותר ביחסי יהודים-ערבים בארץ. שינוי כולל בכיוון השגת שוויון מלא לאזרחים הערבים בתחומי הקרקע והתכנון כרוך בשינוי כלשהו במטרות המדינה ובהגדרתה ממדינת היהודים למדינה המאמצת את העיקרון של דמוקרטיה הסדרית. לכן אי אפשר להצביע על כלי אחד ויחיד להשגת המטרות הנ"ל. על כן, מציע נייר זה דרכי מאבק שונות עם לוח זמנים ברור;
- ישנן סוגיות שניתן להשיג תוך פרק זמן קצר יחסית, ע"י שימוש בכלי המאבק הקיימים והאפשריים במשטר הישראלי כגון מאבק ציבורי ומשפטי - דבר הכרוך בהכוונת האזרחים הערביים וארגוניהם. אלא שכדי להשיג את המטרות האסטרטגיות ואת השינוי המבני, יש לאמץ דרכי פעולה חדשות שבראשן חיזוק הפעילות הציבורית, מחד, והסנגור הבינלאומי מאידך. זה לא יקרה ללא התגייסות ציבורית וארגונית והעצמת הקאדרים המקצועיים והפוליטיים הערביים;
- שינוי דפוסי המאבק הערבי והערבי-יהודי בריבוי מסלולים ובכיוון הסלמת המאבק עשוי להעלות שאלות חדשות באשר למצבם ומעמדם של הערבים הפלסטינים במשטר האתנוקרטי הישראלי.

אסטרטגיית הפיתוח הכלכלי של הערבים הפלסטינים בישראל*

בעייתיות המצב הקיים

הבעייתיות של כלכלת האזרחים הערבים הפלסטינים בישראל באה לידי ביטוי ב-:

1. הרמה החינוכית והמקצועית הנמוכה של כוח העבודה הערבי ורמת ההשתתפות הנמוכה בכוח העבודה האזרחי.
2. השתלבות מעוותת בכלכלה ובשוק העבודה, שבאה לידי ביטוי ב-:
  - רמת ואיכות החיים הנמוכות בהשוואה למגזר היהודי, ובו בזמן העלייה ברמת החיים והצריכה בהשוואה לעבר בקצב מהיר יותר מהפיתוח הכלכלי והעלייה ברמת ההכנסה.
  - גורמים תרבותיים וחברתיים מובנים המסייעים בהעלאת רמת הצריכה ובשימוש בדרכי חיסכון שאינן תורמות לפיתוח הכלכלי.

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש פרופ' עזיז חידר ונידון ע"י הקבוצה

- תלות כלכלית המושפעת מעמדות הממשל המרכזי והציבור היהודי, התפתחויות פוליטיות וצבאיות בארץ ובאזור והתלות הנשענת על קצבאות הביטוח הלאומי.

חקרנו את סוגי הפעילות הכלכלית, רמתה וההחזר שלה והגענו למסקנה כי החלופה הטובה ביותר שעומדת בפני האזרחים הערביים היא ההשתלבות בסדר הכלכלי החדש דרך תכנית פיתוח שבבסיסה המרצת המשאבים הכלכליים, תוך יישום מנגנון כולל של רווחה חברתית שיבטיח מינימום של שירותים ורמת חיים לשכבות העניות והקמת מערכת סולידאריות חברתית שתתרום להפחית את מידת העוני ולהעמיד הזדמנויות שוות לכולם.

באשר ליחסים בין הכלכלה הערבית לכלכלה הכללית בישראל, החלופה ברורה יחסית: שכן גורמים כגון נפח השוק בישראל, הפיזור הדמוגרפי של האזרחים הערביים ורמת הפיתוח הכלכלי בערים ובכפרים הערביים אינם מאפשרים היווצרות כלכלה אתנית בדמות "Enclave". בנוסף לכך, עמדת המדינה והרוב היהודי כלפי האזרחים הערבים אינה מאפשרת התפתחות כזו, בנוסף לעניין דלותם של המשאבים הכלכליים המצויים.

בנוסף לכל, המדינה חצתה דרך ארוכה בתהליכי ההפרטה וזכתה להישגים ממשיים מהגלובליזציה בה השתלבה בהיותה יצרנית חזקה ומפותחת באחד הענפים הכלכליים השולטים בכלכלה העולמית. גם במישור היחסים הבינלאומיים המצב אינו שונה מזה השורר בארץ. הקבוצה שתשתלב בתהליך מעמדה של כוח וייצור ויהיה לה כוח עבודה הדרוש בשוק המשתנה תזכה להישגים כלכליים ותשפר את מעמדה חברתית וכלכלית.

בהסתמך על הנ"ל, החלופה הטובה ביותר של האזרחים הערביים היא פיתוח דו-מסלולי: מחד, ההשתלבות בשוק העבודה ובכלכלה הישראלית על בסיס זכותם כאזרחים להזדמנות שווה בשוק העבודה והיזמות; ומאידך, יצירת דינאמיקה פנימית בעלת אופי אתני בתנועה הכלכלית. שתי המגמות יביאו להגברת ההזדמנויות בחברה הערבית, לשחרור יחסי מהתלות ולהרגשת סולידאריות חברתית.

• יעדי על

1. יצירת חברה חדשה מבחינת מאפייניה המובנים ודרכי התמודדותה עם החיים וההליכים הכלכליים העיקריים (ייצור, הפצה וצריכה).
2. השתחררות מהתלות הכלכלית ומההיסמכות על הקצבאות ההולכות ומצטמצמות כתוצאה מהמדיניות הכלכלית חברתית משנת 2001.
3. הפחתת אחוז העניים והפחתת עומס העוני (ההבדל בין רמת ההכנסה לקו העוני). תמיכה בפלחים שידם אינה משגת רמת חיים נאותה מסיבות אובייקטיביות שאינן קשורות בהם.
4. להביא למצב של רמה מינימאלית של השפעה מתנודות השוק הנגרמות כתוצאה מההאטה בפעילות הכלכלית והשתלבות העובדים הזרים והשינויים במאזן ההיצע והביקוש - במטרה להפחית את רמת האבטלה והתעסוקה החלקית.
5. יצירת אווירה חיובית מבחינת השתייכות, קיום עורף חברתי תומך וחברה סולידארית והרצון בנתינה. בנוסף להצרת הפער בין שכבות החברה הערבית.

• כלים ליישום התכנית

ראשית - התכנית מחייבת הקמת מוסד מיוחד לפיתוח כלכלי ע"י ועדת המעקב העליונה. המוסד יכלול ועדת היגוי המייצגת את ועדת המעקב העליונה; ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות; ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי; מועדון אנשי העסקים הערביים ומומחים לכלכלה. כמו כן על הוועדה לכלול נציגים של כלל האזורים הגיאוגרפיים.

תפקידי הוועדה יהיו: הגדרת השיטות והכלים להשגת המטרות הספציפיות של הפיתוח הכלכלי; תיאום בין כל הצדדים הרלבנטיים; מעקב אחר יישום התכנית ובקרת פעילותם של כלל הארגונים והמוסדות המשתתפים ביישום התכנית.

שנית - המוסד המוצע יזום את הקמתם של מוסדות לפיתוח כלכלי, תוך תיאום בין כלל הארגונים והמוסדות הרלבנטיים כדי להבטיח כי הפעולות השונות ישלימו זו את זו. הפרדנו בין המשימות של הפעולות והמוסדות בתחומים הבאים: עשייה פוליטית; חינוך וכוח עבודה; מחקרים כלכליים; תפקיד הרשויות המקומיות הערביות; השימוש בפוטנציאל של הנשים בייצור; סיוע לשכבות החלשות; הכוונת תכנית הפיתוח לפי הצורך; והמגזרים המרכזיים בהנעת הפיתוח. כמו כן קבענו כי שני המגזרים החשובים להנעת הפיתוח הם התשתיות והחינוך.

• פעולות אופרטיביות

1. התכנית מחייבת שילוב כוחות בין צדדים רבים, כשארבעת הצדדים העיקריים הם ועדת המעקב העליונה; ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות; חברי הפרלמנט הערביים ובעלי ההון הערביים.

2. העשייה הפוליטית הינה גורם יסודי ומכריע ליישום תכנית העבודה המוצעת.
3. העבודה לפיתוח כוח האדם דורשת שנים רבות. עד להקמת התשתיות ניתן יהיה לפעול דרך ארגונים קיימים - כגון העמותה להכוון לימודי - כדי לכוון תלמידים אל מקצועות הדרושים לפיתוח כלכלי ובמיוחד אל מקצועות טכניים. בנוסף, הקמת מוסדות להכשרה מקצועית-טכנולוגית מצריכה שכנוע משקיעים להקים מוסדות מומחים תוך מאמץ להשגת תמיכה כלכלית מהרשויות המקומיות וקרנות בינלאומיות.
4. יישום התכנית מצריך להתחיל מייד בהקמת מרכז מחקר מומחה שיחזה את ויעקוב אחר ההתפתחויות הכלכליות והחברתיות, יחקור את מאפייני כוח העבודה ויצביע על הדרכים שיש לנקוט כדי להפיץ את המידע והנתונים הדרושים כך שישרתו את התכנון של בעלי עסקים ויזמים. נוכח בעיית מיעוט השתתפות הנשים בייצור יש להתרכז בחקר המגבלות החברתיות והתרבותיות על העלאת אחוז השתתפותן.
5. עידוד השתתפות נשים בשוק העבודה מצריך להתחיל מייד בהקמת ועדה לאיתור שיטות עידוד הקמת עסקים בערים ובכפרים הערביים והקמת קרן מיוחדת שתעניק מלגות סיוע ליוזמות ייצור לנשים ערביות. יש לקחת בחשבון את אפשרות הקמת סניפים לרשתות השיווק השירותים והמסחר בהם יוכלו הנשים לתרום באופן ניכר.
6. הקמת ועדה שתתמחה בעבודה להשגת מלוא זכויות העובדים הערביים, ובפרט העובדות הערביות.

אסטרטגיית הפיתוח החברתי של הערבים הפלסטינים בישראל*

חשיבותו של הפיתוח החברתי נעוצה בסיבות הבאות:

- חברה בריאה היא תוצר של פעילות חברתית המאופיינת במוביליות וסולידאריות;
- על היחידים בחברה לתכנן ולפעול למען השגת מטרות שיקבעו בעצמם, ולא להפקיד את גורלם בידי שלטון ממשלתי;
- ההשתתפות אקטיבית של הפרט בפיתוח החברה חשובה כדי למנוע את הרגשת הניכור של היחידים ביחס לחברה הרחבה, את אובדן השליטה ואת התחושה כי השתתפותם אינה משמעותית או יעילה;
- השתתפות מוגברת בענייני חברה הינה יסוד הכרחי לבניית חברה דמוקרטית. גיבוש אסטרטגיה לפיתוח חברתי מצריכה הבנה עמוקה של המבנה החברתי ושלבי ההתפתחות שלו, ובמיוחד לגורמים והמשתתפים הפועלים ואשר מגדירים את דמותו ואת מאפייניו של מבנה זה. על כן חקרנו את ההתפתחות ההיסטורית של המבנה החברתי של הכפר הערבי, את מערכות ומנגנוני הבקרה הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים ואת האפשרויות של האזרחים הערביים לשנות את מצבם. כשחקרנו את המבנה החברתי כיום הצגנו את ההתפתחות שחלה בשלוש הצלעות של מבנה זה (היחידות החברתיות העיקריות: המשפחה, המשפחה המורחבת 'החמולה', העדה הדתית) ובמערך המוסדי. וכן את האופן בו השליכה התפתחות זו על אופי האישיות של הפרט. עולה כי השינויים הביאו לפירוק המשפחה המורחבת כיחידה כלכלית ולהיחלשות תפקידה החברתי (למעט באירועים חברתיים). לעומת זאת הפכה המשפחה הגרעינית ליחידה האחראית במישור הכלכלי והרגשי. המשפחה המורחבת עדיין קיימת במובן הפסיכולוגי ועדיין מקיימת חלק מתפקידיה החברתיים המסורתיים. החמולה שימרה את מהותה אך שינתה את מעמדה ואת הפונקציות המסורתיות שלה (בחירות מקדימות לבחירת מועמד החמולה, מרבית מועמדי החמולות משכילים).
- עוד עלה כי הפטריארכאליזם עודנה התכונה השלטת במשפחה הערבית הפלסטינית, גם בקרב משפחות בהן שני בני הזוג משכילים. נחיתותה של האישה היא פועל יוצא של המשטר הפטריארכאלי. מעמד הוא אם כן תוצר של מצב מובנה. המחקר מציג את כלי השליטה ונחיתות האישה. שכוללים את המנהגים והמסורת, ערכי הכבוד, הבושה והאלימות, מניעת האישה והימנעותה מלפנות למוסדות הרשמיים ושלטונות החוק, ואת השפעתן השלילית של המדינה והאידיאולוגיה של החברה היהודית לשינוי החברתי. חשוב להדגיש כי

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש פרופ' עזיז חידר ונידון ע"י הקבוצה

יחסן של המפלגות והתנועות הפוליטיות הערביות בישראל אל הסוגיות החברתיות ובראשן סוגיית האישה אינה שונה מזו של תנועות השחרור בעולם השלישי.

המחקר הראה כי ישנן התפלגויות אנכיות עמוקות בדמות ההשתייכויות המשפחתיות, החמולתיות והעדתיות. וכן התפלגות אופקית על בסיס מגדרי. בנוסף לשסע המעמדי שהולך וגדל ומתחיל להשפיע על ההתנהגות והיחסים החברתיים.

המחקר מציג את המבנה המוסדי שכלל את הרשויות המקומיות, המפלגות הפוליטיות וארגוני החברה האזרחית. לגבי הרשויות המקומיות מצאנו כי בשנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 נראה כי החברה הערבית בישראל נמצאת בהליך של התפתחות ועיור ברמת הניהול, הארגון והמנהיגות. בשנים האחרונות התחלנו להיווכח כי תהליך זה היה מוגבל מאוד ולא האריך ימים – הניהול המסורתי נמשך ואף העמיק והתרחב, התעצמו תופעות של שחיתות, מנהל לא תקין והמשך של משטר פטריארכאלי. מצאנו את תופעת הדרת הנשים מהשתתפות בבחירות המקדימות בחמולה בבחירות לרשויות המקומיות כמועמדות, נציגות ציבור ושותפות לקבלת ההחלטות. ובניגוד לצפיות, המפלגות והתנועות הפוליטיות לא פעלו לארגון החברה דרך הקמת ארגונים אזרחיים וחברתיים שישפקו שירותים ליחידים וקבוצות הנזקקים. בנוסף, במוסדות הפוליטיים בלט היעדרו של כל שיח בעל אופי חברתי או תרבותי, ואין ויכוח בין המפלגות הפוליטיות סביב סוגיות חברתיות ובעיקר סביב סוגיות הנשים והמצוקה הסוציו-אקונומית והנגעים החברתיים השונים. המדיניות של המפלגות ושל מרבית המוסדות הייתה ונשארה מדיניות של הסוגיות הגדולות (במיוחד הבעיה הפלסטינית והיחסים עם המדינה) – ולא מדיניות של ענייני היומיום שמעסיקים את האנשים ומקיזים את משאביהם; עניינים אלה נדחים למועד מאוחר יותר שאיש אינו יודע מתי יגיע. הדוגמה הבולטת ביותר לעמדה החברתית של המפלגות ושימורן את מהות המשטר הפטריארכאלי, היא אולי אי שיתוף הנשים ברוב העשייה הפוליטית.

עד כה נבחרו שתי נשים ערביות לכנסת אך בחסות מפלגות ציוניות. בהציגנו את הארגונים האזרחיים הצבענו לא אחת על חולשת המערך הארגוני של החברה הערבית; שבאה לידי ביטוי בהיעדר ארגונים אזרחיים שפועלים למען צמצום הפער שהמדינה מותירה כשאינה ממלאה את תפקידה במתן שירותים. הצבענו גם על החלל הריק שהותירה התנערות המוסדות החברתיים המסורתיים מתפקידם והשינוי שחל ביחסים החברתיים ששררו בעבר יחסים המושתתים על סולידאריות חברתית ומנגנון מוסכם של ערכים ומנהגים. את החלל הזה לא מילאו המפלגות הפוליטיות ולא הרשויות המקומיות הערביות. אפיינו חסך בשני סוגים של ארגונים:

1. ארגונים הפועלים להגנה מפני נגעים חברתיים ולטיפול בתוצאותיהם לכשיופיעו;
  2. ארגונים הפועלים לבקרה פנימית ומקימים מכאניזמים לארגון חיי החברה בין קבוצות ויחידים, כגון יישוב חילוקי דעות וגישור בסכסוכים.
- לפי המחקר נותר המערך הארגוני חלש כתוצאה משליטת הגחמות הפרטיות והאינטרסים המשפחתיים בכל הארגונים המקומיים והאזרחיים. דבר שהביא לירידת הרמה הארגונית והתפקוד הפונקציונאלי, להיעדר תיאום בין הארגונים והמוסדות השונים ושיתוף פעולה רופף. בחקר השלכת המצב המובנה על אופי האישיות של הפרט, בחרנו להתרכז בפלח חשוב בחברה – המשכילים. בהיותו פלח בעל סיכוי טוב למלא את תפקיד סוכן השינוי החברתי בחברה הרואה בו את האליטה שלה. עלה כי אופי התנהגותם של המשכילים התאים למבנה החברתי המסורתי ובחלוקות החברתיות המעוותות, האנכיות והאופקיות, ובמערך הארגוני (הרשויות המקומיות; המפלגות הפוליטיות; מערכת החינוך; ארגוני החברה האזרחית וכו') ויצר עמדות המנוגדות לשינוי חברתי ומנטאליות המנוגדות לעבודת צוות ולאינטרס הקולקטיבי.

● מטרת אסטרטגיית הפיתוח

1. תכנית הפיתוח החברתי היא תכנית רחבה מאוד שכוללת את כל תחומי חיי החברה. מאחר ותכנית החזון העתידי היא רב-תחומית וכוללת תכניות אסטרטגיות רבות, נייר עמדה זה מתרכז בפן של היחסים החברתיים ובמערך הארגוני שביניהם;
2. מטרת הפיתוח החברתי היא לייצר סביבה בריאה וידידותית שמבטיחה סולידאריות חברתית ובה נהנים האנשים מאיכות חיים טובה יותר. משמעותה היא העלאת מעמד האישה דרך מאמץ להשוותה לגבר בכל התחומים ובמיוחד בתחום ההגשמה העצמית;
3. השתתפות מקסימאלית של ארגונים ויחידים משני המינים ומכל הקבוצות לכיוון השלב שבו הם מנצלים מקסימום משאבים חומריים ואנושיים באופן אופטימאלי;
4. טיפול בנגעים החברתיים שמקיזים את משאבי החברה ומזיקים למרקם היחסים החברתיים והופכים את החברה לאוסף של יחידים מנוכרים;
5. יצירת הומוגניות בין קצב הצמיחה והפיתוח ברובד המבני לבין קצב הצמיחה והפיתוח ברובד המקומי והפרטי;
6. השגת איזון בין אינדיבידואליזם במובן של הגשמה עצמית - אינדיבידואליזם בשל ויצירת - לבין האינטרסים הקולקטיביים;

7. הבטחת נורמה חברתית נכונה ותומכת בזהות הקולקטיבית. היינו השילוב בין חברתי לפוליטי והפחתת עוצמתן של השסעים החברתיים במגבלות המקובלים של הפלורליזם, והגברת הפוטנציאל לארגון פנימי.

● שיקולים שיש להביא בחשבון

1. הטיפול בסוגיות החברתיות מצריך תהליך של מפנה מובנה ועמוק שיביא לשינוי בערכים השולטים, בקודים החברתיים, בהתנהגות, במבט למעמד האישה ובחלוקת התפקידים בין המינים;
2. ישנן סוגיות חברתיות שלא ניתן לטפל בהן ולתקן דרך רפורמה מוסדית, כגון קנאות חמולתית ומשפחתית וניצול המפלגות לקנאות זו. הטיפול והתיקון הם פועל יוצא של שינוי הקונספטים, העמדות וההתנהגויות של היחידים;
3. יש לשים לב להבדלים משמעותיים במידת המודרניזציה ומידת השינוי אותה חווה החברה. קיימים הבדלים גדולים ברמת ההשכלה, בניסיון הארגוני (במיוחד עם ארגונים דמוקרטיים) ובמידת קיום המשאבים החומריים והאנושיים;
4. ישנם הבדלים גדולים ברמת מורכבות החברה שבתוכה מתחולל הפיתוח. ככל שמורכבות החברה (שנבחרה כיחידת פיתוח) ונפחה גדלים כך פוחת מספרם הכולל של התושבים המשתתפים בתהליך ועולה מספרם של הארגונים המשתתפים;
5. האיזון בין משימת השגת המטרות והזהות או בין יעדי שימור הקבוצה והקולקטיב, מהווה שיקול חשוב – איזון בין הסוגיות הלאומיות לחברתיות;
6. התעלמות מחילוקי דעות בנושאים רגישים כמו כבוד ורגשות. מאידך, התמקדות מוגזמת בעניינים כאלה עלולה לסכן את המשכיות תהליך השינוי, כי השלמת המשימה הכרחית למורל החברתי.
7. מנהגים חברתיים מסורתיים דתיים אל מול חוק נורמטיבי מערבי (גישות חילוניות לעומת גישות דתיות ופונדמנטליות; מנהגים שמרניים לעומת גישות מערביות; התביעה לאוטונומיה תרבותית לעומת השתלבות בחברה הישראלית);
8. השלטונות הישראליים לא רק שאינם מעוניינים בפיתוח חברתי של האוכלוסייה הערבית, אלא שהם מעוניינים בכך שהחברה הערבית תישאר חברה מפגרת חסרת כל יכולת לארגון עצמי, ומעוניינים להעמיק את השסעים ולסבכם. בנוסף, ישנם יחידים וקבוצות הרואים בזה את האינטרס שלהם ופועלים באופן בלתי נלאה כדי לחבל בניסיונות התיקון.
9. החברה הערבית סובלת מהיעדר גורמים פנימיים בני-סמכא ומחוסר אמון בין האנשים לבין כלל הארגונים והארגונים החברתיים והפוליטיים. לכן, השינוי החברתי לכיוון פיתוח השותפות הקולקטיבית מצריך פרק זמן ממושך.

● כלים

1. ברמת הקהילה ניתן לפעול באמצעות האגודה המקומית: ארגון האנשים בכפר או בשכונה להתמודדות עם הבעיות וניצול האפשרויות הקיימות בשכונה בה הם מתגוררים. זוהי שיטה אקטיבית בפתרון בעיות השכונה הישירות שלרוב הוכיחה את יכולתה בקיום פעילות אקטיבית נמשכת. אנשים שמתגוררים במקום מסוים יש להם עניין משותף בשירותים חיוניים בעלי אופי מקומי על בסיס של אינטרסים משותפים – גם אם אינם מעוניינים להתחכך זה בזה בשעות הפנאי;
2. ארגון אנשים ברמה המקומית באמצעות הקמת וועדי שכונות שידאגו לניקיון, סדר וסביבה, ועדות שתדאגנה למוסדות ציבור כגון בתי ספר וועדות הדואגות ליישוב סכסוכים מקומיים ובקרת התנהגות היחידים;
3. הקמת קרנות וארגוני סולידאריות חברתית: ארגוני סיוע הומניטארי וסיוע כספי, ארגונים שיעסקו בסיוע בעיתות מצוקה, ארגונים לטיפול בנכים ובעלי מוגבלויות, ארגונים לטיפול במכורים לסמים ואלכוהול. משימה זו מצריכה יצירת כלי מפותח של תרומה כספית והתנדבותית;
4. יצירת כלים להתנדבות במוסדות ציבור כגון רשויות מקומיות ובתי ספר, וכן בארגוני חברה אזרחית וסיוע לאנשים מוגבלי יכולת;
5. הקמת מוסדות ותוכניות לפעילות חברתית, תרבותית וחינוכית משותפת לכל העדות, לדתיים ולחילוניים, משני המינים וכל הגילאים;

6. הקמת מוסדות לגישור ויישוב סכסוכים על בסיס של אינטגרציה בין הנוהג החברתי המסורתי לחוק הנורמטיבי, כלים לטיפול באלימות ברמת המשפחה, בין המשפחות ובמוסדות השונים ובמיוחד בבתי הספר;
7. הכנת תוכניות לימוד לחינוך לערכים ומוסר ולמקצועות האזרחות וההיסטוריה, באופן שישלב גם התמקדות במוסר האינדיבידואלי ובו בזמן יחזק את הזהות הקולקטיבית והלאומית;
8. הכנת תוכניות לאינטראקציה בין הדורות: קשישים ונוער וילדים, שיסייעו בגישור הפער בין הדורות והקלת סבלם החברתי והנפשי של הקשישים. מדובר גם באמצעי חשוב בהעברת הניסיון החברתי והאנושי וחיזוק הזהות הלאומית והחברתית;
9. חיזוק מעמד האישה (עידוד או חיוב הקמת יחידות למעמד האישה בכל המוסדות ובמיוחד בועדת המעקב וברשויות המקומיות); עידוד נשים להתמודדות בבחירות המקומיות; איתור כלים ללחץ על המפלגות הפוליטיות לכיוון הבטחת ייצוג יחסי ראוי לנשים; להפעיל לחץ על המפלגות לפיתוח דיאלוג על שלל הסוגיות החברתיות לרבות סוגיית הנשים; להפעיל לחץ על כל המוסדות ובמיוחד המוסדות הרשמיים ביניהם במיוחד להבטחת שוויון הזדמנויות לנשים בתעסוקה; להפעיל לחץ על המפלגות לקידום הצעות חוק שיבטיחו זכויות לנשים).
10. על ועדת המעקב ליזום (באמצעות מכוני המחקר שהצענו להקים לעיל) עריכת מחקרים הנוגעים להתפתחויות החברתיות הן ברמת המאקרו והן ברמת המיקרו והקמת קרן מיוחדת לעידוד לימודים מתקדמים בדיצפלינות של מדעי החברה;
11. הקמת מוסד לביקורת בדמות ועדת המעקב אך עם משימות שונות: לבקר את הרשויות המקומיות ושאר המוסדות הרשמיים בענייני מינויים והפעלת ביקורת על פעילויות המפלגות וארגוני החברה האזרחית.
12. הוצאת כתב עת העוסק בעניינים מקומיים, שיהווה במה לביקורת, ויפרסם דו"חות על פעילות הארגונים והמוסדות, התנהגות היחידים ומידת השקיפות ויבקר את ארגוני החברה האזרחית ובעלי המקצועות החופשיים ופקידי כל המוסדות הפועלים בחברה הערבית.

תכנון אסטרטגי וחזון חינוכי למערכת החינוך הערבי בישראל*

מציאותם של הערבים הפלסטינים בישראל מציבה אתגרים ברמת החברה בכלל וברמת מערכת החינוך בפרט. דבר המצריך אנליזה מדויקת למציאות החינוך בבית הספר הערבי בישראל, לשפוך אור על השינויים החינוכיים והטכניים הנדרשים במערכת החינוך והדגשת תפקידו של ביה"ס בהתמודדות עם כל המשתנים. ניתן להגדיר ולאבחן את הבעיה של מערכת החינוך הערבית משני היבטים: הראשון הוא ההיבט הפוליטי – ההפליה הקיימת כלפי מערכת החינוך הערבי. השני היא ההיבט האידיאולוגי – אי-ההסכמה על תכני החינוך ומהות הערכים שלפיהם יש לחנך את התלמיד הערבי הפלסטיני, בשאיפה לגיבוש זהותו הלאומית והאזרחית כאחד.

למרות ההתפתחות הכמותית של החינוך הערבי בישראל, הערכת המערך החינוכי של מבחינה איכותית מעלה מספר קושיות:

1. החינוך במערכת החינוך הערבי עדיין אינו אקטיבי דיו לגיבוש והכנת אישיותו של הבוגר להתמודדות עם העולם המודרני, דבר שהביא ללידתן של תופעות חברתיות שליליות.
2. למרות המאמצים האינטנסיביים לשינוי שיטות ההוראה, במערכת החינוך הערבי עדיין שולט אופי תיאורטי פונטאלי ונמשכות השיטות המסורתיות שמנציחות את זיכרון הידע ולא את ייצורו.
3. חולשת התוצר המערכתי. רוב הבוגרים נכנסים לשוק העבודה בתחום השירותים ולא בייצור (שלא לדבר על האבטלה הגואה בקרבם), דבר הפוגע במוביליות החברתית והכלכלית שלהם ברמת הפרט וברמת הכלל.
4. העלייה במוצעי אי-ההצלחה בלימודי המשך. שכן ההישגים עדיין נמוכים, במיוחד כשעורכים השוואה בינם לבין ההישגים במערכת החינוך היהודי בכל השלבים.
5. אי-הקניית חינוך טרום חובה (הגיל הרך) לילדים ערביים.
6. היעדר אוניברסיטה ערבית ומכללות מתקדמות לחינוך מה שמביא לחולשת התפוקה המחקרית של אנשי פדגוגיה ומרצים ולהיעדר מחקרים ניסיוניים ומחקרי שדה, ועל כן

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש ד"ר ח'אלד אבו עסבה ונידון ע"י הקבוצה

להיחלשות הזיקה בין הידע והמדע לבין תנועת החברה, ולהרחבת הפער בין עולם החינוך בביה"ס לבין העולם האמיתי בחברה.

7. דלות המשאבים המושקעים בחינוך, בין אם ברמת הממשלה, הרשות המקומית הערבית או ההורים.

8. הדואלית הלשונית בין החברה (השפה המדוברת) למוסדות החינוך (השפה הספרותית), דבר המעיק על התהליך החינוכי ובכך על פיתוח מיומנויות חשיבה גבוהות.

9. רוב תוכניות הלימוד ממוחזרות מחדש ומקבעות את הניכור התרבותי. מה גם שתרומתן דלה בכל הקשור לחיזוק הזהות התרבותית ופתרון בעיות וקונפליקטים תרבותיים וחברתיים הנוצרים כתוצאה מחוסר שיווי משקל בין מסורתיות למודרניות, פוסט-מודרניות והתמודדות עם הגלובליזציה.

מדיניות החינוך הנהוגה במערכת החינוך הערבי והשלכותיה השליליות, מצריכות גיבוש אסטרטגיה חינוכית שתביא בחשבון את מציאות ההיחשפות לתרבות והידע ואת המהפכה הטכנולוגית.

בפני כל אסטרטגיה חינוכית השואפת להבניית חברת העתיד ניצבות שתי משימות עיקריות: הטיפול בבעיות ובאתגרים התלויים בהווה ואלה שיתרחשו בעתיד; וההתייחסות לחינוך כאל כוח חברתי שדוחף לכיוון העתיד.

בבואנו לגבש אסטרטגיה חינוכית, יש לקחת בחשבון את המגבלות הרבות כגון המבנה החברתי ומעמד האישה הערבייה, מגבלות כלכליות, פוליטיות וסביבתיות, וכן כאלה הנובעות מהתהליך החינוכי עצמו.

על תכנית העבודה האסטרטגית להסתמך על הנחות היסוד הבאות:

- זכותם של הערבים הפלסטינים בישראל - כילידים - לנהל את מערכת החינוך ולכוון את המדיניות החינוכית שלהם; אימוץ מטרות החינוך הערבי כפי שנוסחו בוועדת המעקב לענייני החינוך הערבי לאחר הוועידה הרביעית של החינוך הערבי בשנת 1994, תוך אפשרות לתקן (במיוחד את המטרות המכאניות) לפי המשתנים; חיזוק החינוך לערכים אוניברסאליים וייחודיים.
- ישנם שני רכיבים דיאלקטיים בתפקיד מערכת החינוך: הראשון הוא יצירת דור הניחן באישיות וזהות (על כל צורתה) מוגדרת ומגובשת. השני הוא לאפשר למחנך להגיע לניצול מקסימאלי של יכולתו והפוטנציאל הטמון בו.
- מערכת החינוך הינה מרכיב יסודי לתכנית פיתוח חברתית-כלכלית, תרבותית ופוליטית.

מסלולים לפעולה

מסלול ציבורי-ומשפטי - המתבטא בהמשך הדרשה לניהול המערכת ותפעולה באופן שיהלום את החוק הבינלאומי הרלבנטי; יצירת קשר עם ארגונים בינלאומיים הפועלים בתחום; פנייה לערכאות משפטיות בעניינים הקשורים להפליה.

מסלול תודעתי - על ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי לחזק את הקשר עם הציבור הערבי בכלל ועם בתי הספר הערביים בפרט; לדאוג לרישות עם כל העמותות והארגונים הפועלים בתחום החינוך בכל השלבים; ולפעול להכנת תכניות לימוד אלטרנטיביות לפי המטרות שהגדירה.

מסלול פרקטי - המתבטא בעריכת מחקר מפורט בנושא הקמת אוניברסיטה ערבית; הקמת מועצה להשכלה גבוהה לחברה הערבית (במסגרת ועדת המעקב העליונה ובתיאום עם ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי); שינוי דפוסי עבודת ועדת המעקב לענייני חינוך ערבי והפיכתה מוועדת מעקב לוועדה מקצועית שיש ביכולתה לגבש תכניות ולהפעילן; הקמת יחידות ומחלקות חינוך ברמה המקומית שיש ביכולתן לגבש תכניות מיוחדות ולהפעילן.

הצעדים הנדרשים

- על הנהלות הרשויות המקומיות הערביות להתחייב להעלות את החינוך על ראש סדר העדיפויות בפועל ולא רק בהצהרות ולתמוך במחלקות הקיימות ולציידן בכוח עבודה בעל יכולות מקצועיות גבוהות שיוכל לעשות עבודה חינוכית ולימודית מגמתית תוך התחשבות במאפיינים החברתיים והכלכליים המקומיים; להפסיק את הפוליטיזציה של המינויים ברשויות המקומיות; להפוך את מערכת החינוך לחלק מתכנית פיתוח חברתית-כלכלית כללית;
- בדיקת אפשרות להקמת בתי ספר פרטיים (ע"י עמותות פרטיות) בעלי הדגשים חינוכיים ספציפיים;
- הקמת ועדה מקצועית שתגבש תכנית לקידום השפה הערבית כשפת אם;
- גיבוש תכנית פעולה ברמת הרשויות המקומית לקידום החינוך הבלתי פורמאלי;
- טיפוח קאדרים אנושיים בכלל ומנהיגות חינוכית בפרט (מומלץ להקים ב"ס מיוחד למנהיגות חינוכית);

- העצמת העשייה הקיימת והקמת מרכז מחקר לתכנון אסטרטגי שיפעל לצד ועדת המעקב העליונה;
- חיזוק מעורבות ההורים בתהליך החינוכי והלימודי, ברמה המקומית והארצית.

התרבות הערבית הפלסטינית בישראל*

התרבות הערבית הפלסטינית בארץ, בצל השלטון הישראלי היא המשך של התרבות הפלסטינית שנוצרה והתפתחה כאן עד הנכבה ושגשגה מתחילת המאה העשרים עם הרנסנס הלאומי הערבי בלבנון ומצרים. פלסטין הייתה תחנה שחיברה בין שני מחוזות ערביים רנסאנסיים - לבנון ומצרים - ובה שגשגה תנועה ספרותית ותרבותית ואינטלקטואלית עם יציאת יומונים ועיתונים והקמת בתי הדפוס בחיפה, יפו וירושלים והוצאת ספרים לאור. כמו כן פרחו תנועת תרגום מאנגלית, צרפתית ורוסית ואינטלקטואלים מהעולם הערבי ביקרו אצל עמיתיהם הפלסטינים. גם מועדוני הספרות והספורט פרחו באותה תקופה. סוג זה של תרבות התקיים בעיקר בערים הפלסטיניות ואילו בכפרים פרחו לפני הנכבה "תרבות פריפריאלית" - במועדים ובמהלך חודש הרמדאן ואירועים דתיים וחברתיים אחרים - המהווה את המורשת העממית הפלסטינית.

הנכבה הכתה את התנועה התרבותית הזו ע"י הגליית רוב האינטלקטואלים הפלסטינים והרס מוסדות התרבות בערים. אלה שנשארו במולדתם היו צריכים לבנות את אותה תרבות מחדש, בצל משטר גזעני, ממשל צבאי ומוסדות מדינה שנקטו נגדם מדיניות של ריקנות לאומית כשלא הכירה בהם כמיעוט לאומי (מדיניות שנותרה עד עצם היום הזה) ואשר כפתה תכניות לימוד המתעלמות מתרבותם הערבית פלסטינית. העיר הפלסטינית שהייתה מקור התרבות והיצירה הוכתה בנכבה. בתקופה שלאחר הנכבה התנהל מאבק בין שני זרמים תרבותיים: הזרם הלאומי שהובילה המפלגה הקומוניסטית והזרם השלטוני אותו ניווטו המנגנונים של הממשלה וההסתדרות.

בתחילת שנות החמישים החלה העיר חיפה לשחזר את פעילותה. עיתון "אל-אתיחאד" הופיע מחדש בשנת 1948 (הופיע לראשונה בשנת 1944). אח"כ הופיע כתב העת "אל-ג'יד" (1951). ספרים החלו לראות אור בהוצאת בית הדפוס של "אל-אתיחאד" והחלו להופיע מועדוני תרבות מפלגתיים (קומוניסטיים) בכפרים ובערים.

במקביל החל השלטון לקיים פעילות תרבותית ותקשורתית כדי להפיץ את תרבות הנאמנות למשטר תוך ניצול בתי הספר ומועדוני העובדים של ההסתדרות בכפרים ובערים הערביים. השלטון הוציא את היומון הערבי היחיד "אל-יום" (יצא עד שנת 1967, ואח"כ בשנת 1968 בשם "אל-אנבאא" ונסגר בשנת 1979) וכן מגזינים שבועיים וירחונים כגון "חקיקת אל-אמר" ו-"אל-הדף" והקים הוצאה ערבית בשם "דאר אל-נשר אל-ערבי".

ניתן לחלק את ששת העשורים האחרונים לחמש תקופות עיקריות:

התקופה הראשונה: משנת 1948 עד שנת 1956, כלומר מהנכבה עד מלחמת סוויץ נגד מצרים והטבח בכפר קאסם. בין הנכבה לטבח התחלנו לטפל בפצעינו ולהכין את הקרקע לפרויקט תרבותי. תקופה זו התאפיינה בפעילות של כינון ובוויכוח על התרבות שלאחר הנכבה וכיצד לבנות ארגונים ולהתמודד עם מדיניות של ריקנות לאומית, במיוחד לאור העובדה כי גורמים ממשלתיים קראו לעיברותם של הערבים והשימוש בשפה העברית בהיותה שפתם גם (כמו היהודים ערבים במדינות ערב).

התקופה השנייה: משנת 1956 עד שנת 1967 (מלחמת יוני 67' וכיבוש הגדה המערבית, רצועת עזה, רמת הגולן וחצי האי סיני). תקופה זו התאפיינה בהחירות החזון והתעצמות תפקידו של הזרם הלאומי בהנהגת המפלגה הקומוניסטית והופעת מה שכונה לאחר מכן "ספרות המאבק" וסופרים ומשוררים שהפתיעו את העולם הערבי כשהוא גילה אותם לאחר יוני 1967.

התקופה השלישית: משנת 1967 עד שנת 1976. תקופה זו התאפיינה בהתחדשות הקשר עם חלק אחר של העם הפלסטיני ופתיחת חלון לעולם הערבי והופעתה מחדש של העיר הפלסטינית: ירושלים, רמאללה ושכם, לצד העיר הפלסטינית שהחלה לשחזר את זהותה בחלקים הערביים שנשארו ממנה: חיפה, עכו, יפו ונצרת. תקופה זו הכינה את הקרקע לזו שאחריה שהתאפיינה בעיקר בהגדרת יסודות הזהות התרבותית הפלסטינית ובחלוקה הברורה בין תרבות לשלטון.

התקופה הרביעית: משנת 1976 עד שנת 1991. זוהי תקופת הרנסנס התרבותי אותו טען יום האדמה בכל התכנים הפוליטיים והלאומיים והרעיוניים ובקשר הפלסטיני-פלסטיני. גם בזירה התרבותית הפלסטינית הייתה זו התקופה בה הוקמו המוסדות התרבותיים של אש"ף בביירות עד שנת 1982, מגמה שנמשכה גם

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש הסופר סלמאן נאטור ונידון ע"י הקבוצה

לאחר היציאה מביירות והגלות בעולם ובמדינות ערב עד פרוץ האינתיפאדה בשנת 1987 שטענה את הרנסנס הפלסטיני בכל המקומות, במיוחד בשטחים הכבושים משנת 1967 ובגליל ובמשולש. התקופה החמישית: תקופה של נסיגה שמתחילה בשנת 1991 עם מלחמת המפרץ הראשונה ונמשכה עם תקופת הסכמי אוסלו והאינתיפאדה השנייה. תקופה זו מתאפיינת בקרע הערבי והפלסטיני. היא מצריכה חקר וטיפול, שכן התרבות הפלסטינית מתחילה לאבד את זהותה וייחודה ואינה שורדת מול הישראליזציה והגלובליזציה ומול השתלטות הגישה האליטיסטית וההינתקות מהחברה.

אלה הבקיאים בספרות הפלסטינית בפרט ובתרבות הפלסטינית בכלל בוודאי יבחינו במכנה במשותף לתרבות זו – הלא היא "פלסטין ההיסטורית" המולדת, ואחידות המקום, גם אם הוא מחולק פוליטית, כבוש או שסוע. האדמה נשאת אותה אדמה עליה נפגשים היוצרים הפלסטינים, לרבות אלה החיים בגולה או במולדת. השייכות למקום הזה היא המרכיב הראשון בזהות הלאומית והתרבותית, כי המקום הפלסטיני מייצר את השפה הספרותית הראשונית במונחים של היסטוריה, גיאוגרפיה, תרבות, בעיה וחזון לאומיים וכל אותם מונחים המגבשים את תודעתו של האינטלקטואל הפלסטיני וכל אינטלקטואל באשר הוא.

אנחנו חלק מהמקום הזה והוא צורב את תודעתנו ואת השפה הספרותית שלנו ומגבש את זהותנו. ברור לכל כי ישראל, המדינה העברית-ציונית-יהודית, ניסתה משך כל העשורים האחרונים לנתק אותנו מהמקום הזה. לא רק באמצעות טרנספר פיזי, אלא גם טרנספר רעיוני ואמוציונאלי. כלומר יצירת זהות חדשה שמאפיינה העיקרי הוא "נאמנות למדינה" – כפי שנאמר במטרות החינוך בכלל והחינוך הערבי בפרט. מדיניות זו לא צלחה. ראייה על כך היא העובדה כי כאן, בתוך ישראל, קמה תנועת תרבותית ערבית פלסטינית. תנועה שהיא המשך טבעי - בתנאים שאינם טבעיים – לתרבות הפלסטינית שנתגבשה בתחילת המאה העשרים.

מאידך, אנו חיים בצל המדינה היהודית, דוברי עברית, צורכים את התרבות העברית, נפגשים עם אינטלקטואלים יהודים, שומעים מהם ומדברים אליהם, מתרגמים אותם לערבית וכותבים בשפתם. במילים אחרות נהיינו לחלק מתרבותו של האחר. כמו הסופר הפלסטיני שחי בצרפת ותורם לתרבות הצרפתית. כמו הפלסטיני שחי באמריקה ובבריטניה. זוהי שייכות לתרבות זרה מאומצת שמתווספת לתרבות המקורית או לשייכות הראשונית.

ההבדל בינינו לבין אחרים העונים להגדרה של שייכות תרבותית כפולה הוא שאנחנו משתייכים לתרבויות שני הצדדים של הסכסוך, שלנו ושלהם. במילים אחרות אנחנו נהיינו גם לחלק מתרבותו של האחר. שייכות כפולה זו אינה רצונית אלא כפויה. מדובר מחד באחת הצורות של הכיבוש התרבותי, ומאידך בשייכות של ידע. האם אנו יודעים אותו כדי שנהפוך את היחסים אתו לנורמאליים וכדי שהוא היה חלק מהתרבות שלנו או כדי להתעמת איתו ולהשאירו מחוץ לזהות עד שהוא יהיה גם כך לחלק מהזהות שלנו? בעייתיות של המשכיותה של התרבות הערבית פלסטינית בישראל נובעת מנתק כמעט מוחלט מתרבות האם בעולם הערבי ומגיעה לעתים לכדי חרמה ערבית לתרבות שלנו, זלזול במעמדה ובתפקידה ולסירוב להכיר במיקומה בראש המחנה מול האידיאולוגיה הציונית והקולוניאלית המנוגדת לכל הזרמים הרעיוניים הערביים – במיוחד אם לוקחים בחשבון את תפקידה של התרבות במאבק הפוליטי בתקופה של אתגרים היסטוריים כגון אלה המתרחשים היום על התרבות הערבית והפלסטינית. מאידך, התרבות כצורך יומיומי לא יכולה לצמוח ולשגשג במנותק מתרבות האם, "הסובייקט הגדול". הגיעה העת להציב את סוגיית הקשר וההמשכיות על סדר היום באופן מעמיק, אחראי ורציונאלי, במסגרת של דיאלוג כולל שמטרתו להרחיב את מונח שייכות "הסובייקט הקטן" אל "הסובייקט הגדול" ולהגדיר את הכלים של הקשר האינטגרלי עם תרבות האם הערבית בכל מדינות ערב.

היחסים עם "האחר" הישראלי אינה מעלה רק את סוגיית היחסים עם התרבות שלו אלא גם את היחסים התרבותיים עם המדינה ומוסדותיה. המדינה טרם נקטה עמדה מקובלת עלינו כלפי התרבות הערבית שלנו. היא עדיין מתייחסת אלינו כאל מיעוטים של עדות שונות ולא כאל מיעוט לאומי ועל כן כל תמיכה פוטנציאלית תשאף להנציח את המדיניות הזו – האם יש ביכולתנו לקבל תמיכה המנוגדת לשאיפותינו, זהותנו ולמהות התרבות שלנו?

הסוגיה של התרבות הפלסטינית בישראל והתמיכה הממשלתית טרם נלמדה באופן מעמיק וטרם נתקיים סביבה יום עיון או ועידה או סימפוזיון רציני, למרות שהיא נידונה רבות בעיתונות ומעלה שאלות רבות. מן ההכרח ללמוד את הסוגיה על כל היבטיה.

כמו קבוצות אוכלוסייה אחרות בעולם אנו נחשפים לגלובליזציה ולתרבות המערבית המנווטות ע"י אינטרסים כלכליים ופוליטיים במטרה להקים סדר גלובלי שמשרת את אותם אינטרסים. ובשל העיסוק בענייני התרבות "המקומיים" לא העלתה התרבות שלנו את שאלת היחס עם המערב וההתמודדות עם הגלובליזציה, לא בוועידות, לא בסימפוזיונים ולא בעיתונות. לכן העמדות שנקטו נותרו מחד עמדה של דחייה מוחלטת וזועמת, ומאידך עמדה של כניעה והרמת ידיים, תוך אימוץ גישות אידיאולוגיות מנוגדות, החל בפונדמנטליזם וכלה בגישות מיובאות של פוסט-מודרניזם.

הצבת סוגיה זו על סדר היום של התרבות הפלסטינית שלנו, משמעותה אינה רק גיבוש עמדה כלפיה אלא גם תרומה אקטיבית לדיאלוג הגלובלי המתקיים בין תרבויות המזרח והמערב, העמדה מהמורשת

הלאומית והאנושית, ומעבר מעמדה שולית לתרומה תרבותית אנושית תוך אינטראקציה על בסיס של רב-תרבותיות המושתתת על הצטיינות והרמוניה במרקם אחיד.

על כן, אנו מציעים:

מוסד-על לענייני תרבות

הקמת מוסד-על לענייני התרבות הפלסטינית בישראל, לא במובן של אלטרנטיבה למסגרות שכבר קיימות אלא לתמיכה בהן ולכינוס וחיזוק הפעולה לשימור התרבות וטיפוחה. מוסד-על לענייני התרבות הפלסטינית יהיה עצמאי ויפעל לצד ועדת המעקב העליונה אך לא יהיה כפוף למוסדותיה, זאת במטרה להפריד בין הפוליטי לתרבותי ולהבטיח עצמאות מלאה הרחק מן ההשפעות המפלגתיות והפוליטיות המאפיינות את ועדת המעקב העליונה. מוסד זה יכלול את ראשי מוסדות התרבות: עמותות העוסקות בענייני תרבות, תיאטראות, מועדוני תרבות, איגודי סופרים ואמנים, מגזינים תרבותיים וכיו"ב. המוסד יבחר מזכירות שתתכנס באופן מחזורי ותפעל כוועד פועל הנגזר מהוועדה הכללית שתתכנס אחת לשנה בוועידת התרבות הפלסטינית. בשלב הראשון, הוועדה תערוך מיפוי כללי למציאות התרבותית הערבית בארץ, תאסוף נתונים אודות הפעילויות התרבותיות, המוסדות הארציים והמקומיים ומקורות המימון, תמנה ועדות משנה לכל תחום תרבות: ספרות, תיאטרון, אמנות, אינטרנט וכיו"ב. כל ועדת משנה תהכין דו"ח מפורט ותגיש המלצות שידונו במוסד לענייני התרבות ואח"כ בוועידת התרבות הערבית.

ועידת התרבות הפלסטינית

ברמה התיאורטית-עיונית, ועידת התרבות הערבית הראשונה תדון בשלוש הסוגיות המהותיות דלהלן:

1. זהותה של תרבות זו ותכניה הלאומיים;
2. יחסה עם האחר הישראלי;
3. מיקומה בתרבות העולמית.

ברמה המעשית, בוועידת התרבות הפלסטינית (ועידת יפו לתרבות פלסטינית, או חיפה, או נצרת...) יוגשו ניירות עמדה לדיון בסצנה התרבותית שלנו ולגיבוש נוסח כולל להגדרת תרבות זו, שרטוט מסלוליה והגדרת הכלים למעקב, לשימור ולטיפוח. הוועידה הראשונה תבחר את המוסדות האמונים על יישום ההחלטות וההמלצות. הוועידה תתקיים אחת לשנה ותדון במשתנים בזירה התרבותית בין שתי הוועידות. להכנה לוועידה הראשונה ייבחר ועד יוזם, יוכנו ניירות עמדה ויאורגנו פעילויות וסימפוזיונים לקראת הוועידה.

העשייה הציבורית והפוליטית*

ארגוני החברה האזרחית מהווים עמוד התווך ביישום החזון הקולקטיבי של כל חברה ממודרת ממוסדות המדינה כמו החברה הערבית הפלסטינית בישראל. בשביל לפתח מוביליות פוליטית, תרבותית, כלכלית וחברתית נדרש פיתוח המבנה הארגוני של הארגונים הלאומיים באופן שיתאים את יכולת הפעולה במסגרת מוסדות המדינה ליכולת פעולה עצמאית כחברה בעלת מוסדות ומנהיגות פוליטית וחברתית. בניית המוסדות הלאומיים והבהרת תפקידיהם הפנימיים ויחסייהם עם מוסדות ממשלתיים, רשויות מקומיות נבחרות, יוזמות פרטיות, המגזר הפרטי ומוסדות מפלגתיים – הוא אחד האתגרים החשובים המצריכים דיון וקבלת החלטות. פיתוח המוסדות והפעלתם עשוי להביא לשינוי אמיתי במעמדנו הקולקטיבי, ביכולתנו לפעול בצל הסכסוך באזור, במעמדנו במדינה ובחזון הקולקטיבי שהחל להתגבש – במיוחד לאחר הסכמי אוסלו – בקרב הזרמים הפוליטיים והחברתיים הערבים בישראל. תקופה זו מתאפיינת בהקמת עשרות ארגונים ארציים ומאות ארגונים מקומיים, בתחומים שונים כגון מתן שירותים, זכויות אדם, נשים, דת, תרבות וחינוך. ארגונים אלה מהווים 5% בלבד מהארגונים הלא ממשלתיים הרשומים בישראל וסך תקציביהן אינו עולה על 2% מתקציבי העמותות הפועלות בישראל. אותן עמותות זוכות ל-1.5% בלבד מהמשאבים שמקצים משרדי הממשלה לעמותות, אינן נתמכות ע"י רוב הארגונים היהודיים העולמיים ומתקשות להשיג תמיכה מארגונים בעולם הערבי. המוסדות הללו פועלים לצד מוסדות המפלגתיים והארציים שמייצגים את החברה הערבית הפלסטינית כמו ועדת המעקב העליונה והוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות. אלא שפעילויות אלו נעשות ללא תיאום וללא פיתוח אסטרטגי משותף, ללא תכנית כלכלית שתפיק תועלת מנקודות החוזק הכלכליות ותתמודד עם נקודות התורפה של החברה הערבית בתחומים של פיתוח. בכלל – לחברה הערבית הפלסטינית חסר חזון אסטרטגי לפיתוח ותיאום העשייה הארגונית בכל צורותיה.

* נייר זה נסמך על מחקר שהגיש מר ג'עפר פרח ונידון ע"י הקבוצה

• יעדים

1. המשך וחיזוק תהליכי הארגון הפנימיים והקולקטיביים שמטרתם להבטיח את הזכויות הקולקטיביות והפרטיות של החברה הערבית הפלסטינית בהיות בניה ובנותיה אזרחים במדינה, כילידים, כחלק מהעם הערבי הפלסטיני והאזור הערבי, וכתורמים לדיאלוג העולמי.
2. העמקת התודעה לזהות הלאומית הערבית הפלסטינית, לערכים דמוקרטיים אנושיים ואזרחיים בחברה הערבית בכלל, כנקודות יסוד בהתנגדות לשליטה הממסדית והתמודדות עם החלוקה האתנית ובעיות פנים חברתיות לרבות סוגיות כגון מעמד הנשים, ילדים והיחסים בין-מעמדים.
3. פיתוח וחיזוק פעילות מוסדות החברה הערבית שמטרתם לשנות את המדיניות הממסדית הנוגעת למעמדה של החברה ולצרכיה, לרבות יצירת מכניזם לתיאום בין המוסדות השונים.
4. בניית מוסדות ואסטרטגיות שינצלו את מעמדה המיוחד של החברה הערבית, ברמה המקומית והאזורית, למען סיום המלחמה והשגת שלום צודק באזור.
5. פיתוח כלים להגברת הדיאלוג ומניעת סכסוכים חברתיים עקובים מדם.
6. פיתוח תכניות חברתיות לשינוי מעמד הנשים הערביות בכלל, עם דגש מיוחד על העלאת מעמדן החברתי-כלכלי ועל השתתפותן הפוליטית של הנשים הערביות פלסטיניות בישראל.
7. פיתוח וטיפוח היחסים והפעילויות עם מדינות וארגונים בזירה הבינלאומית, לרבות קהילות יהודיות, להדגשת חשיבות ההכרה הבינלאומית בצרכיה הלאומיים, התרבותיים, הכלכליים והפוליטיים של החברה הערבית, במטרה לקדם את מעמדה ולפתח משטר דמוקרטי, שוויוני וצודק לכל קבוצות האוכלוסייה בישראל.
8. חיזוק שיתוף הפעולה בין הארגונים המקומיים, לרבות ארגונים בחברה היהודית, כדי לקדם החלטות בעלות השפעה פוליטית, חברתית וכלכלית עם היחיד והחברה ועל אותן החלטות המשפיעות באופן מיוחד על החברה הערבית, לרבות סוגיית השלום הצודק באזור.
9. פיתוח כלי עבודה להידוק ופיתוח הקשר עם שאר חלקי העם הפלסטיני והעולם הערבי, על בסיס של זיקה לאומית ותרבותית ומבלי לפגוע במעמד המיוחד של החברה הערבית ברמה המקומית והאזורית.

• העקרונות המוצעים לפיתוח הארגונים

היחס בין המוסדות הלאומיים לזרמים הפוליטיים המפלגתיים: בשלב זה יש צורך בקבלת החלטה לגבי אופן פיתוח והעצמת המוסדות הלאומיים הארציים ובראשם ועדת המעקב העליונה, כדי לענות על הצרכים והציפיות מהפעילות הקולקטיבית לערבים הפלסטינים בישראל. יש להגדיר את צורת בניית המוסדות הלאומיים השייכים לוועדת המעקב העליונה, את אופיים הארגוני ואת יחסיהם עם המפלגות הפוליטיות, היוזמות המקומיות והפרטיות והמגזר השלישי.

הסדרת היחסים בין המוסדות הלאומיים: הקמת מוסדות לאומיים מצריכה את הסדרת היחסים בינם לבין עצמם ואיתור מסגרת לתיאום בין העמותות (העצמאיות והמפלגתיות) לבין המוסדות הלאומיים השייכים לוועדת המעקב העליונה והועד הארצי. כמו כן יש צורך באיתור כלים מתאימים להעברת דמי מימון מהמפלגות הפוליטיות והרשויות המקומיות למוסדות הלאומיים. בהקשר זה, מן הראוי שהמפלגות הפוליטיות והרשויות המקומיות יכריעו את הדיון בנוגע לאופן התנהלותה של ועדת המעקב העליונה ולאשרר את התקנון החדש בהקדם האפשרי.

מסגרת לתיאום בין המפלגות הפוליטיות: כיום, התיאום בין המפלגות מוגבל בתחום של התגובות הפוליטיות של ועדת המעקב העליונה. המפלגות נמנעות מלפתח מסגרת תיאום קבועה שתתמודד עם המדיניות הממשלתית ותדון בתכניות לאומיות כלליות. חשוב להקים מסגרת תיאום קבועה שלא תהיה תלויה בגחמות אלא תיזום להתמודד עם האתגרים של הזירה הפוליטית הישראלית.

תכנית לאומית לפיתוח: שלב זה מצריך בניית תכנית לאומית לפיתוח בכל התחומים, שתסתמך על חקר המצב הקיים והפקת תועלת מנקודות החוזק כדי להתמודד עם מדיניות ההדרה של ממשלת ישראל כלפי החברה הערבית, מוסדותיה הכלכליים ויחידיה בתחומי הפיתוח השונים. יש לבסס תכנית זו על מיפוי רציני בשטח שניתן יהיה להסתמך עליו לגיבוש תכניות פיתוח בתחום כוח האדם ובתשתיות.

העצמת המגזר הפרטי: המגזר הפרטי בכל חברה הוא מגזר עובד וחשוב לפיתוח כלכלי. במקרה של החברה הערבית סובל מגזר זה מהפליה והדרה ממשלתית ואינו זוכה מצד החברה ליחס של מגזר אסטרטגי העשוי להועיל ולהפיק תועלת ממעמדה המיוחד של החברה הערבית.

העצמת המוסדות העצמאיים: במקביל להקמת מוסדות ארציים השייכים למוסדות הייצוגיים, יש לעודד יוזמות פרטיות מקומיות וארציות הפועלות בנושאי שירותים, מחקר, דת, תרבות וזכויות אדם. פיתוח העשייה הארגונית דורש תיאום המאמצים בין המוסדות הארציים והמפלגתיים לבין המגזר הפרטי ומגזר היוזמות החברתיות, ויצירת כלים לתיאום הפעולה איתם ובינם לבין עצמם.

● המוסדות הלאומיים הנדרשים בשלב הבא

מסגרת להנהגה הפוליטית: מסגרת זו תפעל להנהיג את החברה הערבית ולתאם בין המפלגות הפוליטיות, תתרום ליצירת במה לדיון חברתי דמוקרטי שבה יתאמו הזרמים הפוליטיים את קידום האינטרס של החברה. כן תשמש מסגרת זו לתיאום בין תנועות הנוער, העמותות, האיגודים המקצועיים והקמפיינים התקשורתיים של המפלגות ללא זניחת עיקרון התחרותיות בינם בנוגע לתכניות הפעולה. יו"ר ועדת המעקב העליונה ייזום סדרת פגישות לפיתוח מסגרת זו שתהווה שלב חדש בעבודת ועדת המעקב. יש לסיים את הדיאלוג בין המפלגות ולקבל החלטות אופרטיביות שיענו על הציפיות של הציבור הערבי מהנהגתו הפוליטית.

מסגרת להנהגה המפלגתית והארצית: כיום, משלבת ועדת המעקב העליונה בפעילותה את ההנהגה המפלגתית הארצית עם ההנהגה המקומית. זאת על אף הצרכים השונים ולעתים מנוגדים של שתי ההנהגות. חשוב לפתח את המסגרת הזו באופן שיכלול את המנהיגות המקומית בערים המעורבות.

מסגרת לרשויות המקומיות הערביות: הועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות ידאג לתיאום בין ראשי הרשויות ולייצוג האינטרסים של הרשויות המקומיות הערביות. יש להרחיב ולמסד את הפעילות של מסגרת זו כדי שתנצל את הכוח הכלכלי שיש בידי הרשויות המקומיות, וכדי לגבש תכניות אזוריות לשירות האזרחים והרשויות המקומיות. חשוב לתכנן פעילויות אזוריות בנושאי חינוך, ביוב, תעשייה, תחבורה, תרבות ושירותים ממשלתיים. על מסגרת זו מוטלת האחריות לכך שהציבור לא יפנה אל הרשויות המקומיות – מתוקף מיקומן - את זעמו על מדיניות הממשלה והפרטת שירותים שהם בגדר האחריות הממשלתית.

מסגרות לאומיות השייכות לוועדת המעקב ומסגרות עצמאיות: ועדת המעקב העליונה צריכה לבנות את המוסדות הלאומיים או להעצים את המוסדות הלאומיים הקיימים, כדי שתוכל לגבש וליישם את החזונות האסטרטגיים של הציבור הערבי בתחומים השונים.

פיתוח חזון אסטרטגי לחברה הערבית מצריך גיבוש חזון לפיתוח והתאמת המוסדות שיכולים ליישם את העשייה הפוליטית באופן שיעלה בקנה אחד עם חזון כולל המתאים לציפיות ולשלב הפוליטי העכשווי והעתיד, דרך הבהרת תפקידם של המוסדות החברתיים, חלוקת התפקידים בין המוסדות הקיימים ובניית המוסדות הדרושים ליישום חזון זה.

המוסדות המוצעים

- השלמת פיתוח תהליך בניית מוסד לאומי ייצוגי נבחר לחברה הערבית פלסטינית בישראל (מסלול שאותו מובילה ועדת המעקב העליונה).
- פיתוח פעילות הועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות והקמת מערכות אופרטיביות שינצלו את המעמד והפוטנציאל של רשויות אל ויסגרו למען זכויותיהם.
- העצמת העשייה והארגונים הקיימים והקמת ועדות משנה השייכות לוועדת המעקב העליונה אשר יעבדו לצד המוסדות הפוליטיים והרשויות המקומיות, בשיתוף העמותות העצמאיות, המגזר הפרטי ועצמאים בעלי מקצועות חופשיים. ועדות משנה אלו יפעלו בתחומים הבאים:
  - קידום החינוך הערבי וההון האנושי;
  - תרבות;
  - פיתוח כלכלי וחקלאי;
  - רווחה ובריאות;
  - מוסדות דת ודיאלוג בין-דתי;
  - יחסים בינלאומיים ומדיניות אזורית;

- קידום מעמד האישה חברתית ופוליטית;
- הנגב (במיוחד הכפרים הבלתי מוכרים);
- קרקע, תכנון ובנייה;
- תקשורת.

בהקשר זה, ניתן לאמץ את המבנה הארגוני של ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי כמודל לבניית מוסדות ארציים – באופן שמחד יבטיח מקצועיות, ומאידך ישמור את יכולת ההשפעה של המפלגות הפוליטיות, יגייס את הארגונים העצמאיים ובעלי המקצוע ויתרום לחיזוק הרשויות המקומיות הערביות. הקמתם והפעלתם של מוסדות כאלה מצריכים הקמת זרוע מקצועית אופרטיבית עליה יוטל להקים, לאתר עבורם מקורות מימון ולהפעילם באופן מעשי.

רשימת המשתתפות והמשתתפים בקבוצה

שם	ארגון
1 שאוקי ח'טיב	יו"ר ועדת המעקב העליונה והועד הארצי לראשי רשויות
2 ד"ר ריאד אג'באריה	אוני' בן גוריון, ארגון קנדיל
3 השייח' האשם עבד אל-רחמן	ראש עיריית אוס אל-פחם
4 ואכים ואכים	העמותה להגנת זכויות העקורים
5 עאידה תומא	עמותת נשים נגד אלימות
6 פרופ' עזיז חיידר	האוני' העברית בירושלים
7 חוסאם אבו בכר	קרן אברהם
8 איאד ראבי	עמותת אל-אהאלי
9 ד"ר אסעד ג'אנם	אוני' חיפה, עמותת אבן ח'לדון
10 ד"ר ת'אבת אבו ראס	אוני' בן גוריון
11 פרופ' מרוואן דווירי	מכללת עמק יזרעאל, מכללת אורנים, מרכז עדאלה
12 סלמאן נאטור	מכון אמיל תומא למחקרים
13 עלי חיידר	עמותת סיכוי
14 ד"ר ניהאיא דאוד	האוני' העברית בירושלים
15 עאוני תומא	יו"ר המועצה המקומית כפר יאסיף
16 נביה בשיר	מרכז מדה
17 סאבר ראבי	מדרשת אדם
18 ד"ר ח'אלד אבו עסבה	מכון ואן ליר, מכון מסאר
19 ד"ר עאדל מנאע	האוני' העברית בירושלים
20 ד"ר מוחמד אמארה	אוני' בר אילן
21 פרופ' אסמאעיל אבו סעד	אוני' בן גוריון
22 פרופ' מוחמד חאגי יחיא	האוני' העברית בירושלים
23 ד"ר מופיד קסום	מרכז מדאר
24 ד"ר האלה אספניולי	המכללה להכשרת מורים ערביים חיפה
25 ד"ר ראסם ח'מאיסי	אוני' חיפה
26 ראויה שנטי	אוני' חיפה
27 ד"ר מרי תותרי	מכללת אעבלין
28 ג'עפר פרח	מרכז מוסאוא
29 איימן עודה	עמותת סיכוי
30 וליד מולא	עמותת דורוב
31 סנאא ותד	המרכז הערבי יהודי לשלום
32 ד"ר יוסף תייסיר ג'בארין	אוני' חיפה
33 ג'אבר עסאקלה	ארגון שתי"ל
34 ד"ר ח'נסאא דיאב	מכון ואן ליר
35 נביה אבו סאלח	יו"ר ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי
36 בכר עואודה	המרכז למאבק בגזענות
37 ג'ידא רינאווי-זועבי	מנהלת הפרויקט – הועד הארצי

רשימת החוקרים שעיינו בניירות העמדה

שם	ארגון	
1	פרופי מרואן דוירי	מכללת עמק יזרעאל, מרכז עדאלה
2	ד"ר ראסם חימאיסי	אוני חיפה
3	ד"ר מוחמד אמארה	אוני בר אילן
4	אמין פארס	מרכז מוסאוא
5	ד"ר מיכאל קרייני	האוני העברית בירושלים
6	נביה אבו סאלח	ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי